

I DE NIT; VEUS RERE LA BOIRA

**Anàlisi de la representació literària de l'experiència
de les dones catalanes als camps de concentració nazis**

Aila Melguizo Raurell
Institut Reguissol
Departament de llengua catalana i castellana
Tutors: Pol Besalú i Ariadna Capella
2n de Batxillerat
Curs 2023-24

Agraïments

En primer lloc, vull agrair l'acompanyament als meus tutors del Treball de Recerca. Al Pol Besalú, per ajudar-me a perfilar el tema del treball i per tot l'acompanyament, fins i tot quan ja no era el meu tutor. I a l'Ariadna Capella per tota l'ajuda en l'organització dels últims dies de feina i en la correcció del treball.

En segon lloc, agraeixo la col·laboració de la Gisela Vicenç, directora artística del projecte *Vives*, per participar en l'entrevista que es pot trobar a l'annex 1 del treball. Ha sigut molt interessant parlar amb ella i m'ha ajudat a comprendre la voluntat artística de la literatura no-testimonial.

En tercer lloc, vull agrair el suport de la meua família i els meus amics. M'han acompanyat durant tota la realització del treball i amb la seva opinió m'han ajudat a desbloquejar-me en molts moments.

Finalment, agraeixo tota la feina de recuperació de la memòria històrica que van fer les deportades, sense la qual aquest treball hauria estat impossible de realitzar. I el dedico a totes les dones catalanes que van estar als camps, van lluitar fins a l'últim moment per la seva supervivència i que, tot i això, han sigut oblidades per la història.

ÍNDEX

RESUMEN/ABSTRACT.....	1
1. INTRODUCCIÓ.....	2
2. MARC TEÒRIC.....	5
2.1 CONTEXT GENERAL.....	5
2.1.1 Camps de mort.....	7
2.1.1.1 Concentració, treball i extermini.....	7
2.1.1.2 Ravensbrück, pont de corbs.....	11
2.1.2 Les dones als camps.....	12
2.1.2.1 Maternitat.....	13
2.1.2.2 Experiments mèdics.....	14
2.1.2.3 Prostitució i abús.....	16
2.1.2.4 Sororitat.....	17
2.1.3 Literatura de la Shoah.....	19
2.1.3.1 Obres.....	19
2.1.3.2 Obres de dones víctimes de l'Holocaust.....	23
2.2 CONTEXT CATALÀ.....	26
2.2.1 Literatura catalana dels camps.....	27
2.2.2 Les dones catalanes.....	28
2.2.2.1 Eternament lluitant.....	28
2.2.2.2 Alliberades però emmordassades.....	30
3. MARC PRÀCTIC.....	31
3.1 ANÀLISI DELS TEXTOS.....	32
3.1.1 Temes comuns.....	32
3.1.1.1 Identitat.....	32

3.1.1.2 Sororitat.....	36
3.1.1.3 Deshumanització.....	37
3.1.1.4 Lluita.....	38
3.1.1.5 Sobreviure.....	40
3.1.2 Anàlisi literària.....	41
4. CONCLUSIONS.....	44
5. BIBLIOGRAFIA.....	47
ANNEXOS.....	51
Annex 1.....	51
Annex 2.....	56
Annex 3.....	58
Annex 4.....	59
Annex 5.....	61

RESUMEN/ABSTRACT

Resumen: Este trabajo analiza la representación literaria de las mujeres catalanas en los campos de concentración nazis basándose en cinco testimonios (Neus Català, Carmen Buatell, Lola Casadellà, Antònia Frexedes i Felicitat Gasa) y dos novelas (*El carretó dels gossos* de Mercè Núñez y *Un cel de plom* de Carme Martí). El estudio se puede estructurar en tres partes: en primer lugar, estableceremos un marco teórico de conocimientos básicos para la comprensión del trabajo; el Holocausto, la literatura de la Shoah, las mujeres en los campos de concentración y la presencia de las catalanas en ellos. En segundo lugar, tomaremos de eje los textos mencionados anteriormente para desarrollar un análisis de la representación de la experiencia de las mujeres catalanas en los campos de concentración en la literatura escrita por ellas mismas. Por último, extraeremos las conclusiones pertinentes del análisis de los textos y sugeriremos futuras líneas de investigación.

Abstract: This paper analyses the literary representation of Catalan women in the Nazi concentration camps, based on five testimonies (Neus Català, Carmen Buatell, Lola Casadellà, Antònia Frexedes and Felicitat Gasa) and two novels (*El carretó dels gossos* by Mercè Núñez and *Un cel de plom* by Carme Martí). The study can be structured in three parts: first, we will establish a theoretical framework of basic knowledge for understanding the work: the Holocaust, the literature of the Shoah, women in the concentration camps and the presence of the Catalans in them. Secondly, we will use the aforementioned texts as a pivotal point to develop an analysis of the representation of the experience of Catalan women in the concentration camps in the literature written by the women themselves. Finally, we will draw the relevant conclusions from the analysis of the texts and suggest future lines of research.

1. INTRODUCCIÓ

L'Holocaust va ser un episodi terrible de la història de la humanitat, Adolf Hitler va establir un ideal de perfecció: la raça ària (homes rossos, d'ulls blaus, alts i atlètics). I va determinar que tots aquells que no en formessin part, o que s'oposessin a ell, no només havien de morir sinó que abans se'ls havia d'haver deixat clar que no mereixien viure.

Tenim una gran quantitat d'informació d'aquesta època històrica, per això sabem que van morir molts innocents; homes, dones, nens i nenes víctimes de l'odi. És cert que el principal objectiu del nazisme va ser exterminar els jueus, però també va acabar matant polonesos, homosexuals, gitanos, prostitutes, russos, testimonis de Jehovà, italians, polítics, sensesostre, comunistes, francesos, espanyols... Sí, espanyols, i també catalans i catalanes. En total Hitler va matar entre 15 i 20 milions de persones i ho va fer de la manera més terrible.

Tot i això, els únics que realment saben com va ser l'Holocaust són aquells que el van viure i nosaltres ens en podem fer una idea gràcies a la literatura que han escrit. Per aquesta raó els seus testimonis són tan importants; ens ajuden a comprendre un episodi molt greu de la nostra història. D'aquesta literatura, sobretot, s'ha recollit aquella creada pels homes, de la mateixa manera que ha passat amb la resta de la història, deixant una gran part de les vivències de les víctimes sense explicar.

En aquest treball ens hem volgut focalitzar en la literatura feta per les dones catalanes que van sobreviure als camps de concentració nazis, per donar-los la veu i el protagonisme que mereixen. Perquè, de la mateixa manera que Maria-Mercè Marçal era tres voltes rebel, aquestes dones han estat cinc voltes silenciades: per dones, per republicanes, per catalanes, per haver sobreviscut als camps nazis i per haver-ne escrit.

Tenint en compte aquest gran silenci que les ha envoltat, a l'inici del treball ens vam fer la següent pregunta: com s'ha representat en la literatura la seva experiència?

Així mateix, per respondre aquesta pregunta, ens vam proposar una sèrie d'objectius:

1. Intentar comprendre, en la mesura del possible, la gravetat dels fets que van viure les dones als camps de concentració, en comparació amb l'experiència dels homes.
2. Recopilar per escrit l'existència d'aquests fets i la participació de les dones catalanes en ells: com van arribar als camps nazis, perquè hi eren, com va ser la seva experiència i què n'han explicat elles mateixes.
3. Analitzar la manera d'explicar, a través de la literatura, l'experiència de les dones catalanes als camps nazis.
4. Reflexionar sobre les conseqüències físiques i psicològiques d'haver sobreviscut als camps sent una dona.
5. Conscienciar sobre l'experiència d'aquestes dones catalanes que ha estat absolutament invisibilitzada i ho continua estant. I, en certa manera, intentar continuar tota la feina de recuperació de la memòria històrica que van fer supervivents com Neus Català i Mercè Núñez entre moltes d'altres.

Abans de començar el treball i d'acord amb el nostre grau de coneixement, que ens indicava que gairebé no s'havia fet literatura sobre les dones catalanes als camps nazis, ens vam fixar una hipòtesi d'investigació. Vam considerar que l'experiència de les dones catalanes als camps de concentració seria representada, la major part de les vegades, en textos testimonials i que, per tant, seria molt més crua, directa i simple, a nivell de figures retòriques i narrativa.

En començar el treball vam acotar un corpus de textos: dues novel·les (*El carretó dels gossos* de Mercè Núñez, i *Un cel de plom* explicada per Neus Català i novel·lada per Carme Martí) i cinc testimonis (Neus Català, Carmen Buatell, Lola Casadellà, Antònia Frexedes i Felicitat Gasa). A més a més, hem realitzat una entrevista a Gisela Vicenç i Pasqual, directora artística de l'obra *Vives*, que ens ha

ajudat a veure com s'han representat les dones catalanes als camps nazis en altres tipus de literatura, en aquest cas no-testimonial, com són el teatre i la dansa.

El treball s'estructura en els següents apartats: (1) un marc teòric que, per una banda, contextualitza l'Holocaust i les dones catalanes, i per l'altra, introdueix el concepte de la literatura de la Shoah; (2) un marc pràctic que pren d'eix els textos esmentats anteriorment per fer una anàlisi de la representació de l'experiència de les dones catalanes als camps de concentració; (3) unes conclusions on validem la nostra hipòtesi inicial; (4) un llistat amb totes les referències bibliogràfiques utilitzades, ordenades alfabèticament; (5) uns annexos on s'inclou la transcripció de l'entrevista, un esquema de la classificació dels presos als camps, un recull de cites i un relat escrit per mi mateixa.

2. MARC TEÒRIC

2.1 CONTEXT GENERAL

L'Holocaust va començar a Alemanya després que Hitler fos nomenat canceller l'any 1933. Gairebé immediatament, el règim nazi (del nacionalsocialisme de Hitler) va començar a excloure els jueus de la vida econòmica, política, social i cultural alemanya.

Tot i que l'Holocaust es refereix concretament a la persecució i assassinat en massa de milions de jueus, aquests no van ser les úniques víctimes del nazisme. El règim nazi (autoanomenat Tercer Reich) va declarar una sèrie d'"enemics de l'estat" que van acabar sent perseguits i eliminats com els jueus. Aquests "enemics de l'estat" van començar sent només els alemanys, però amb la gran expansió territorial alemanya, que va desembocar en la Segona Guerra Mundial (1939-1945), van acabar sent persones de tota Europa.

L'expansió territorial de l'Alemanya nazi va començar entre 1938 i 1939, i el 1942 ja controlava la major part d'Europa i part del nord d'Àfrica.

Figura 1

Conquestes Alemanyes a Europa (1939-1942)

Nota: US Holocaust Memorial Museum.

(<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/map/german-conquests-in-europe-1939-1942>)

El primer grup al qual van atacar els nazis, a més dels jueus, van ser els “opositors polítics”; tots aquells grups polítics i persones que s’oposaven al Tercer Reich o no el recolzaven. Després també els testimonis de Jehovà, els afroalemanys (esterilitzats a la força), els polonesos, els gitanos i els funcionaris i presoners de guerra soviètics. Van determinar que certes persones duïen a terme activitats perjudicials per a la societat i les van perseguir, aquestes eren els homosexuals, els delinqüents i els anomenats “asocials” (sensesostre, pidolaires, prostitutes, proxenetes i alcohòlics). A més, es va considerar que les persones amb discapacitats eren una càrrega genètica i econòmica per Alemanya i, per tant, també van ser perseguides i eliminades.

En un principi, la política antisemita nazi va dedicar-se a aïllar als jueus de la societat Alemanya forçant-los a abandonar el país. Però a mesura que Alemanya va anar conquerint altres països, es va anar desenvolupant un pla molt detallat per concentrar i acabar aniquilant els jueus. Primer es van crear els guetos¹, després es van començar a dur a terme operacions de matança, dirigides a comunitats senceres de jueus, amb afusellaments o camions de gas. Però les van considerar ineficients i psicològicament complexes pels executants, per això van autoritzar l’execució del que van anomenar “la solució completa al problema jueu”, o “solució final”. Aquesta “solució final” va consistir en la construcció dels camps d’extermini, on gairebé tots els jueus eren enviats immediatament a les cambres de gas².

Encara que l’objectiu principal dels nazis van ser els jueus, i que se’n van arribar a exterminar 6 milions aproximadament, segons el Museu de l’Holocaust de Washington es calcula que en total van morir entre 15 i 20 milions de persones als camps de concentració, guetos, factories de treballs forçats i altres llocs de detenció repartits per gran part d’Europa pels nazis.

D’acord amb el llibre *La llengua del Tercer Reich* (1947), de Victor Klemperer, Hitler no podria haver fet tot el que va fer sense haver convençut primer gairebé tota la població alemanya de que els jueus eren una amenaça. Això ho va aconseguir

¹ Barris o carrers on només vivien jueus confinats i separats de la resta de la població.

² Cambres aïllades on es feia entrar el màxim nombre de presos. Aquests hi eren asfixiats amb gas, generalment Zyklon B.

gràcies a una sofisticada campanya publicitària i uns discursos curosament premeditats que, com va escriure Klemperer, s'introduïen en la carn i la sang de les masses i eren adoptats de forma mecànica i inconscient.

Figura 2

Hitler adreça un discurs a les SS

Nota: US Holocaust Memorial Museum (<https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa1045472>)

2.1.1 Camps de mort

2.1.1.1 Concentració, treball i extermini

Els nazis van crear una sèrie d'instal·lacions per recloure i eliminar els “enemics de l'estat”; aquesta va ser la seva eina de tortura i terror entre 1933 i 1945. Hi havia els camps de concentració (més de 40.000), pensats com a centres de detenció i treball, i, dins d'alguns d'aquests, hi havia els camps d'extermini, que complien amb l'única funció de l'assassinat en massa d'éssers humans.

Figura 3

Cambra de gas a Auschwitz

Nota: Dokumentationsarchiv des Oesterreichischen Widerstandes
(<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/photo/former-gas-chamber-in-the-auschwitz-main-camp>)

El primer camp de concentració, el de Dachau, es va posar en funcionament només uns mesos després de l'ascens de Hitler al poder, el 1933. A partir de 1936 el sistema dels camps es va ampliar i es van crear, entre molts altres, els camps de Sachsenhausen (1936), Buchenwald (1937), Mauthausen (1938), Flossenbürg (1938), i Ravensbrück (1939), l'únic camp exclusiu de dones. Dins el camp de concentració d'Auschwitz-Birkenau (1940) es va crear un camp de dones el 1942 i el mateix va passar al camp de Bergen-Belsen el 1944.

El camp de concentració i extermini més gran va ser Auschwitz-Birkenau on hi va haver quatre cambres de gas operatives (utilitzant àcid prússic o Zyklon B) i on, segons el Museu de l'Holocaust de Washington, es van arribar a eliminar més de vuit mil presoners al dia (més que en cap altre camp).

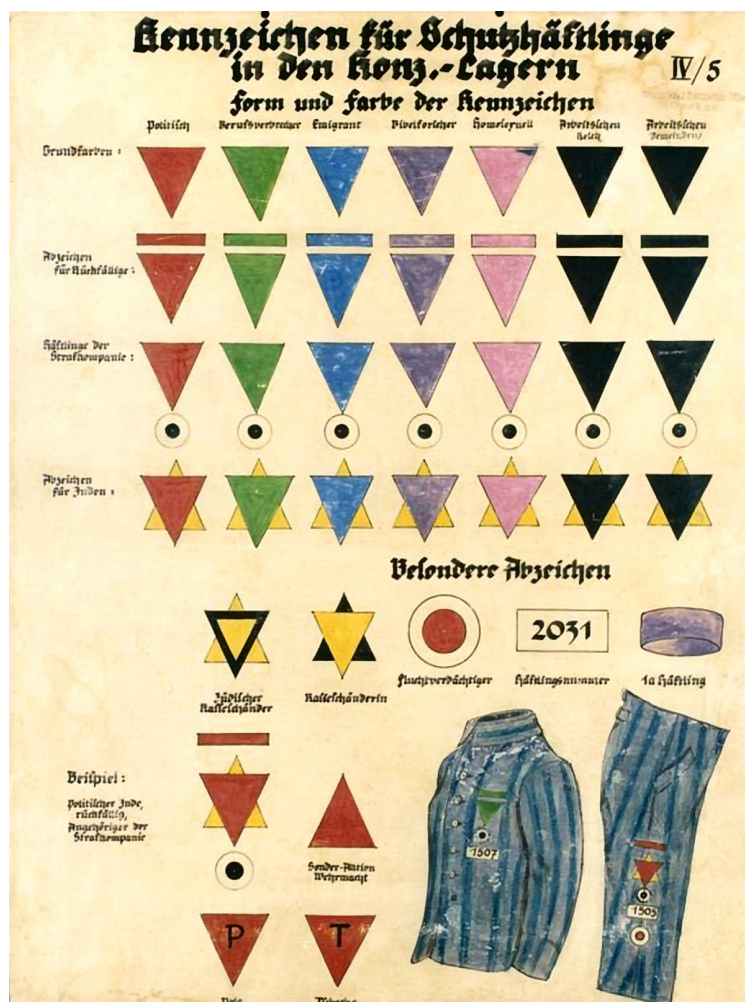
Als camps s'arribava en tren, sovint en vagonets pensats per transportar bestiar, sense ventilació, aigua ni menjar. Els vagonets anaven molt plens i sovint, després d'haver-hi estat dies en pèssimes condicions, molts deportats no arribaven vius. En

arribar eren repartits aleatòriament en barracons que sovint comptaven amb un menjador, un dormitori i unes latrines brutes. Tot plegat amb una capacitat d'entre 100 i 200 persones i on s'hi estaven prop de 500. Els primers dies eren de quarantena, és a dir, no havien de fer l'*appel*³ i no podien sortir del seu barracó.

Un cop acabada la quarantena els tallaven els cabells, els treien la roba i els feien fer-se una dutxa precària d'aigua bullent o congelada. Després els donaven unes sabates de fusta, i l'uniforme de ratlles blaves, els assignaven un número que les identificava i un símbol que indicava el tipus de presoners que eren.

Figura 4

Símbols de classificació dels presoners

Nota: En anglès a l'annex 3. KZ Gedenkstaette Dachau

(<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/artifact/chart-of-prisoner-markings?parent=en%2F5056>)

³ El recompte dels presoners, realitzat a l'*Appellplatz*, la plaça central del camp.

Després anaven a la infermeria, on els/les feien despullar una altra vegada i miraven que no estiguessin malalts/es i fossin aptes per treballar. Si no ho eren, els/les enviaven a les cambres de gas. A les dones, a més, els feien una revisió ginecològica, a totes amb el mateix instrument sense desinfectar, i els posaven una injecció que les deixava sense menstruació i estèrils.

Al final de tot el procés ja estaven preparats per treballar i començaven la rutina “normal” de tot presoner al camp: llevar-se cap a les tres del matí, formar a l'*appel* durant una hora aproximadament, anar a treballar, esperar el menjar diari (una sopa insípida vegetal i mig tros de pa), tornar al camp, formar a l'*appel*, i això dia rere dia als camps de treball.

Figura 5

Treball forçat a Ravensbrück

Nota: Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz

(<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/photo/forced-labor-in-the-ravensbrueck-camp>)

Quan ja no estaven en condicions de treballar els enviaven a les cambres de gas i els substituïen per nous presoners arribats en vagonets de bestiar.

2.1.1.2 Ravensbrück, pont de corbs

El camp de Ravensbrück va estar obert des del 1939 fins al 1945, durant aquest temps hi van passar prop de 132.000 dones i nens (segons l'AMICAL de Ravensbrück), de les quals en van morir entre 30.000 i 90.000. Aquestes dones hi entraven per jueves, lesbianes, gitanes, testimonis de Jehovà, delinqüents, prostitutes o preses polítiques.

La majoria de les dones eren obligades a treballar en una fàbrica del costat del camp, des d'on construïen components de coets pels nazis, això va fer que sovint el camp es considerés un camp de treball i no de concentració, suavitzant tot el que realment hi va passar.

Ravensbrück significa “pont de corbs” i el camp estava sempre ple d'aquests ocells que hi acudien atrets per l'olor de carn cremada dels forns crematoris.

Figura 6

Ravensbrück

Nota: US Holocaust Memorial Museum (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/ravensbrueck>)

2.1.2 Les dones als camps

En teoria l'Holocaust va consistir en l'eliminació de totes aquelles persones que es van considerar inferiors a l'ideal de perfecció nazi, ja fossin homes o dones, però realment va ser igual per als homes que per les dones? És possible que hi hagi un biaix de gènere fins i tot en la deshumanització més terrible? Malauradament sí, ja que, com ens explica Joan Ringelheim al seu article *The unethical and the unspeakable: women and the holocaust*, els nazis van considerar a les dones les creadores d'aquelles races inferiors i van fer-los passar una experiència als camps molt més cruel que la dels homes.

Figura 7

Presoneres d'Auschwitz

Nota: US Holocaust Memorial Museum

(<https://www.historytoday.com/archive/feature/menstruation-and-holocaust>)

D'acord amb el llibre *Les dones als camps nazis* (2003), de David Serrano, es calcula que a Auschwitz entre el 60 i el 70% d'exterminats van ser dones i nens, ja que se'ls veia menys capaços de treballar. Les dones des del moment en què arribaven ja tenien moltes més probabilitats de ser destinades a les cambres de gas.

De la mateixa manera, quan es va aprovar l'inici dels experiments mèdics en presos a Auschwitz, es va començar a dur a terme només en les dones, no en els homes.

En teoria, l'objectiu dels camps de concentració era exterminar totes aquelles "races" que no mereixien existir segons els nazis, o bé, recloure i fer treballar aquelles altres "races" que només podien existir per servir els nazis. Després de llegir qualsevol testimoni d'algú que ha passat pels camps, és obvi que l'objectiu no era exterminar, si fos aquest, els presos serien assassinats només en l'arribar o treballarien fent un servei real als nazis. Però no és això el que feien: tots els presos eren torturats durant tota la seva estada als camps, tot el que vivien estava especialment dissenyat perquè oblidessin la seva condició de persones amb dignitat, mereixedores de respecte, abans de morir. L'objectiu real dels camps de concentració va ser la deshumanització dels presos; arrabassar-los la dignitat i tot allò que pogués fer que se sentissin persones. Per aquesta raó, tan bon punt arribaven al camp les dones eren despulades de la seva roba, se'ls prenen les poques possessions personals que tenien, se'ls rapava el cap i se'ls donava una roba en la qual els era impossible reconèixer-se.

2.1.2.1 Maternitat

Els nazis van trobar en la maternitat, una manera molt fàcil de deshumanitzar les dones. Moltes, quan entraven als camps, eren esterilitzades o forçades a rebre una injecció que els treia la menstruació, amb l'excusa que així serien més productives. Pels nazis, els nens de fins a vuit anys eren una càrrega, així que els assassinaven només entrar al camp. Ho explica Neus Català:

"Es van salvar molt poques; els nadons nascuts eren automàticament exterminats, els ofegaven en un cubell d'aigua, o els tiraven contra un mur o els trencaven el coll. Elles agonitzaven per les males condicions del part o embogien per la importància de presenciar aquells assassinats." (Català, 2015: 64)

Una gran quantitat de nens jueus i gitanos van ser exterminats en unes rases que es cremaven amb benzina, també ho explica Neus Català (Català, 2015: 55), "Les SS els feien baixar a rases ruixades amb benzina i sota el cínic pretext de protegir-los

d'un bombardeig, amb un bombó a la mà, els calaven foc.". Això, a part d'una tortura pels nens, era una tortura per les mares, que en sentir els seus crits embogien de dolor i acabaven morint.

Figura 8

Dones i nens destinats a les cambres de gas d'Auschwitz

Nota: US Holocaust Memorial Museum (<https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa8546>)

D'acord amb els testimonis recollits per Neus Català a *De la resistència i la deportació. 50 testimonis de dones espanyoles* (2015), els últims grups en arribar als camps ja no van ser esterilitzats, però sí que van rebre, com tots els altres, una revisió ginecològica sense cap mena d'higiene, amb els mateixos utensilis. Un dels testimonis és Conchita Grangé que ho defineix humiliant i repugnant.

2.1.2.2 Experiments mèdics

Les dones també es consideraven menys útils per fer les tasques dels camps i, per això, moltes van acabar essent els "conillets d'índies" dels metges nazis. Hi ha històries terribles sobre els experiments mèdics que els nazis duïen a terme als camps de concentració, i la gran majoria són protagonitzades per dones i nens.

Aquests experiments mèdics, contraris a tot sentit ètic i sense comptar amb autorització ni protecció per cap dels pacients, es poden dividir en tres categories: relacionats amb la supervivència del personal militar, per provar fàrmacs i tractaments, i per l'avenç dels objectius racials i ideològics nazis.

Els “pacients” eren exposats a malalties per després rebre tractaments experimentals, o bé a temperatures extremes per veure quin era el límit del cos humà. Es va intentar canviar el color dels ulls de nens a base de productes químics i es va obligar mares lactants a deixar d'alletar als seus fills per veure quant temps sobreviuen els nounats sense alimentar-se. Es va forçar germans a mantenir relacions sexuals i es va injectar ciment líquid als úters de les presoneres per esterilitzar-les. Es van realitzar múltiples operacions i experiments amb els músculs i ossos de les presoneres sense cap mena d'anestèsia. Es va injectar benzina al cor de les destinades a morir. Com ja hem dit, les presoneres, dins els camps, deixaven de ser persones i eren considerades éssers inferiors mereixedors de tots els horrors que vivien. En parla Neus Català (2015: 60):

“El quiròfan estava ben dotat, però servia gairebé exclusivament per fer experiments. [...] Per ells van passar un grup de noies joves poloneses anomenades “les *kaninchen*” (conillets d'Índies). Dels seus membres extreien nervis, músculs, ossos. Amb horribles mutilacions les veiem deambular pel camp ben alimentades.” (Català, 2015: 60)

Figura 9

Jadwiga Dzido

Nota: supervivent als experiments mèdics de Ravensbrück, mostra les seves cicatrius davant el tribunal de Nuremberg. Museu de l'Holocaust de Washington (<https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa11987>)

2.1.2.3 Prostitució i abús

Als camps s'establien bordells clandestins, llocs destinats a la prostitució de les preses jueves, eren clandestins perquè els alemanys tenien prohibit mantenir relacions sexuals amb elles. Les dones jueves eren agafades a la nit, després d'haver treballat durant tot el dia. Violades pels soldats, si es quedaven embarassades, eren buidades; els treien el fetus i les deixaven amb la panxa oberta, perquè morissin.

També n'hi havia que havien d'estar als bordells tot el dia, aquestes no vivien gaire temps, afectades per malalties de transmissió sexual. Lola Casadellà ho explica:

“Un matí, al despertar, la *blockova* va cridar: ‘Les que vulguin anar a una casa de prostitució, que passin pel meu despatx’ [...] ‘Us previnc que si no hi ha voluntàries us agafarem per la força’. Això va ser terrible. Sobretot les més joves vam decidir matar-nos si ens feien això.”
(Català, 2015: 168)

Si volem una prova irrefutable que l'experiència de les dones als camps va ser molt pitjor que la dels homes, només cal saber que, a més dels bordells clandestins pels soldats, als camps de concentració es van establir unes barraques de prostitució pels presos. Aquestes no eren clandestines, estaven específicament pensades per mantenir “la moral” dels treballadors forçats a la producció armamentística i per evitar la “propagació” de l'homosexualitat. Les preses que eren destinades a aquests bordells sovint eren alemanyes que havien sigut internades al camp de Ravensbrück per prostitutes, d'aquesta manera “justificaven” el fet d'enviar-les als bordells pels presos dels altres camps. Quan ja estaven tan malament que no podien més, les retornaven a Ravensbrück on se'ls practicaven avortaments i experiments mèdics sobre malalties de transmissió sexual.

Les dones no van ser preses al mateix nivell que els homes, les dones estaven inclús per sota dels homes presos. I els homes presos ja no eren considerats persones.

Figura 9

Presonereres estirant vagon de pedres

Nota: camp de Plaszow, Polònia. US Holocaust Memorial Museum
(<https://encyclopedia.ushmm.org/index.php/content/en/photo/forced-labor-in-plaszow>)

2.1.2.4 Sororitat

Malgrat tot aquest infern, hi ha una gran diferència entre els camps d'homes i els de dones que va fer l'experiència d'elles molt més suportable. Aquesta és la sororitat; al contrari que els homes, les dones van crear entre elles vincles profunds que van fer possible que, com a mínim algunes d'elles, no perdessin el sentiment d'humanitat i la dignitat. Fins i tot es van organitzar en petites "unitats familiars", d'aquesta manera cada una era responsable d'alguna altra, i cap d'elles estava sola del tot, sempre hi havia algú preocupat per elles.

Neus Català explicava que van poder resistir gràcies a la seva moral de lluita, sent solidàries amb les altres dones:

"A les 'àvies' de 50 anys les anomenàvem mare, i les joves els fèiem creure que les necessitàvem per resistir i les protegiem discretament. La vida en aquell antre de mort era estimada amb passió i l'ànsia d'immensa llibertat ens mantenia en peu." (Català, 2015: 65)

Compartien entre elles les seves tradicions, cançons, receptes preferides, anècdotes... Mantenien vives les seves cultures compartint-les amb les altres dones i d'aquesta manera també aconseguien sobreviure elles mateixes, si més no, moralment. Neus Català explica com van celebrar el Nadal de 1944 al camp de Holleischen:

“Amb el cor i l'ànima adolorits, lluny dels nostres, sense esperança de veure'ls, enaltits els records, vam celebrar la nit de Nadal. Les catòliques van celebrar una missa sense comunió i les no-creients també havíem col·laborat en la confecció d'un preciós altar. Després ens repartíem els nostres trossets de pa, ampliant el cercle de famílies i fent el pallaso les de sempre.” (Català, 2015: 68)

Figura 10

Lendemain de Sable!!

Nota: dibuix de Jeannette l'Herminier, Ravensbrück, abril de 1944. Musée de la Résistance et de la Déportation de Besançon (<https://www.fondationresistance.org/documents/cnrd/Doc00393.pdf>)

2.1.3 Literatura de la Shoah

“Shoah” és el terme hebreu utilitzat per referir-se a l’holocaust, la seva traducció directa és “la catàstrofe”. La Shoah és el genocidi que va realitzar l’Alemanya nazi contra totes aquelles persones que no complien el seu ideal de perfecció humana.

La literatura de la Shoah engloba tota la producció literària realitzada pels testimonis, supervivents o víctimes implicades directament en l’Holocaust. O bé per escriptors i escriptores que han convertit la Shoah en tema de les seves obres amb l’objectiu de deixar testimoni d’aquell horror perquè mai sigui oblidat. Per tant, com explica Maria Campillo al llibre *Memòria literària i ficció de l’univers concentracionari* (2006), són literatura de la Shoah tots els diaris i cròniques escrits durant l’Holocaust, totes les memòries escrites posteriorment, i tots els textos ficticis que tenen l’Holocaust com a tema central.

Durant els últims quinze o vint anys hi ha hagut un creixement considerable en la literatura de la Shoah que abans no havia sigut possible perquè la tragèdia era massa recent. Durant els anys posteriors al final de la guerra i l’alliberació dels camps de concentració nazis, hi havia una forta necessitat d’oblit que va dur a una invisibilització i un silenci generalitzats sobre tot allò relacionat amb l’Holocaust. Avui en dia, en canvi, els testimonis han esdevingut fonamentals per reconstruir la història i conscienciar les noves generacions sobre l’horror de l’Holocaust. La literatura té un paper clau en la difusió de la memòria històrica, amb una voluntat de transmissió entre generacions, per això la literatura de la Shoah és tan important.

2.1.3.1 Obres

La literatura de la Shoah és molt extensa i molt variada. Partint de la voluntat de denunciar i donar a conèixer una realitat històrica, s’han fet obres de moltes maneres diferents. Aquí parlarem en concret de quatre tipus de literatura de la Shoah: la testimonial, la basada en l’experiència d’un familiar, la d’assaig i la comercial.

També s'ha d'afegir a aquesta classificació, la diferenciació entre els autors que van estar involucrats en l'Holocaust directament (perpetradors o víctimes), indirectament (familiars membres de generacions posteriors als perpetradors o víctimes), o que no hi van estar involucrats.

Una de les obres cabdals de la literatura testimonial espanyola de l'Holocaust és la *Trilogia Auschwitz* de Primo Levi. La trilogia consisteix en els tres llibres *Si esto es un hombre* (1947), *La tregua* (1963) i *Los hundidos y los salvados* (1986). L'obra gira entorn de la devastació física viscuda pels presos i l'esfondrament de la consciència cívica d'Europa provocats pel totalitarisme nazi durant la Segona Guerra Mundial. Els tres llibres mostren els complexos mecanismes del Tercer Reich, per desposseir d'humanitat a totes aquelles persones que van ser identificades com a enemics de l'estat, que l'autor va viure en la seva pròpia pell.

Figura 11

Coberta del llibre *Si esto es un hombre*

Nota: Austral, Planeta de Libros (<https://www.planetadelibros.com/libro-si-esto-es-un-hombre/268336>)

Un altre autor espanyol molt reconegut és Jorge Semprún autor de *El largo viaje* (1963), *La escritura o la vida* (1994) i *Ejercicios de supervivencia* (2014), entre moltes altres obres, totes fortament influïdes pel seu pas pel camp de concentració de Buchenwald. Respecte a la literatura testimonial també cal esmentar l'obra *El maestro de Auschwitz* (2020) on Otto B. Kraus explica com, a més d'intentar sobreviure a Auschwitz, va dedicar-se a donar classes il·legalment al bloc 31, el dels nens. Així com l'obra *L'espèce humaine* (1947) de Robert Antelme i les obres de Elie Wiesel i Jean Améry.

De la mateixa manera que hi ha literatura testimonial, també s'ha recuperat dibuix testimonial. L'artista Jeannette l'Herminier va estar presa al camp de concentració de Ravensbrück on va fer més de 150 dibuixos en trossos de diari i cartró, que representaven a les seves companyes i que han servit per entendre, una mica millor, com vivien les dones al camp de Ravensbrück.

Figura 12

Presoneres a Ravensbrück

Nota: dibuix de Jeannette l'Herminier, Ravensbrück. Musée de la Résistance et de la Déportation de Besançon

Figura 13

Doucha Hamelot et ML Flandin

Nota: dibuix de Jeannette l'Herminier, Ravensbrück. Musée de la Résistance et de la Déportation de Besançon

L'Holocaust ha marcat profundament no només les persones que el van viure sinó també els seus descendents, d'aquí n'ha sorgit literatura basada en l'experiència de familiars víctimes del nazisme. És el cas d'Art Spiegelman que va escriure la novel·la gràfica *Maus* (1986), basant-se en el testimoni del seu pare. En ella veiem la història des de dos punts de vista: el seu, la generació jueva posterior a l'Holocaust; i el del seu pare, on veiem, en vinyetes sense color, els traumes amb els quals ha de viure, causats pel dolor i la culpa d'haver perdut a la seva família durant

l'ocupació nazi. *Maus* va aportar valor i reconeixement al còmic; de moment, és l'únic que ha rebut un Premi Pulitzer⁴.

Una altra forma de literatura que va sorgir de l'Holocaust sobretot per qüestionar més directament les implicacions ètiques, morals i psicològiques que ha tingut, és la literatura d'assaig. Com a exemple de la literatura d'assaig tenim el llibre *Eichmann en Jerusalem* (1963), de Hannah Arendt, una de les teòriques polítiques més rellevants del segle XX, que es va veure obligada a exiliar-se a causa de l'ascens del nacionalsocialisme a Alemanya. A l'assaig, Arendt estudia el judici d'Adolf Eichmann, un criminal de guerra nazi, i afirma que, a part d'un desig de millorar la seva carrera, Eichmann no era antisemita ni patia cap malaltia mental que justificués tot el que va fer. Aquest llibre ha estat molt important en filosofia, ja que reflexiona sobre la banalitat del mal, terme que va introduir la mateixa Arendt.

L'Holocaust va ser un episodi terrible en la història de la humanitat i, com és natural i com passa sempre amb la història, se n'ha fet moltíssima literatura. Amb els anys, s'han anat fent moltes obres ambientades en l'Holocaust que no estan basades en cap testimoni ni experiència real, és a dir, obres més fictícies. Aquestes obres formen part de la literatura comercial. Això no els treu valor, però, d'acord amb l'opinió de molts escriptors i artistes com Gisela Vicenç i Pasqual (entrevista a l'annex 1) cal vigilar amb ser fidels a la història real i, amb no romantitzar l'experiència de tants milions de víctimes del nazisme, per respecte a elles. Com a exemples d'aquest tipus de literatura tenim *El noi del pijama de ratlles* (2006) de John Boyne i *La lladre de llibres* (2005) de Markus Zusak.

2.1.3.2 Obres de dones víctimes de l'Holocaust

Va costar molt que es comencés a escriure sobre els camps de concentració, però va costar encara més que les dones escrivissin des de la seva pròpia experiència, ja que eren posades en dubte constantment. Així i tot, ho van fer. Però, va ser molt

⁴ Els Premis Pulitzer són 21 guardons, relacionats principalment amb el periodisme, que comprenen també les modalitats de teatre, música i literatura. S'entreguen cada any als Estats Units i són la màxima distinció amb què es pot guardonar els professionals de la premsa del país.

difícil (i encara ho és) que les seves obres fossin difoses i reconegudes igual que les dels homes. Afortunadament, avui en dia, amb les grans reivindicacions feministes que estem vivint, estan sortint a la llum i s'estan visibilitzant molt més aquests textos escrits per dones que, en el moment en què van ser escrits, no van ser reconeguts com es mereixien.

Segurament l'obra testimonial més coneguda d'una dona durant l'Holocaust és el *Diari d'Anna Frank* (1947), que ens permet introduir-nos als pensaments i preocupacions que tenia amb només tretze anys, i vivia amagada dels nazis amb la seva família. El seu diari i ella mateixa s'han convertit en icones de la lluita pels drets humans, els valors que s'atribueixen a la vida i l'obra d'Anna Frank reflecteixen la lluita de persones de diferents nacionalitats, religions i ideologies per donar significat a l'Holocaust. El *Diari d'Anna Frank* es considera una obra mestra literària i és lectura obligatòria en molts instituts, és perfecta per tractar l'Holocaust amb adolescents, ja que els és més fàcil identificar-se amb les paraules d'una noia que amb la seva mateixa edat va ser víctima del nazisme. El *Diari d'Anna Frank* és el més conegut, però n'hi ha moltíssims més d'altres dones: Hélène Berr, Rachel Auerbach, Gisella Perl, Olga Lengyel, Nelly Toll, Isabella Leitner...

Una escriptora molt important que va sobreviure als camps de concentració és Charlotte Delbo, autora de la trilogia *Auschwitz i després*. La trilogia està formada per tres volums (*Cap de nosaltres tornarà* (1965), *Un coneixement inútil* (1969), *La mesura dels nostres dies* (1972)) on Delbo ens acosta a una realitat gairebé impossible d'imaginar. Al primer llibre ho fa a través d'escenes, poemes i evocacions en els que es barregen l'horror, la vida i la mort. Al segon llibre ho fa parlant-nos d'ella mateixa: de l'amor, l'amistat i l'esperança contraposats a la desesperació, el patiment i la mort. En últim lloc, al tercer llibre ho fa mostrant-nos la dificultat de reprendre la vida quotidiana sent una supervivent, a través dels testimonis d'homes i dones que van viure el mateix horror que ella.

Una altra autora referent és Java Rosenfarb, que va plasmar a la seva obra tant el temps que va passar al Gueto de Lodz, com la seva experiència al camp de concentració d'Auschwitz. Algunes de les seves obres més conegudes són *Supervivientes* (2005) i *The Tree of Life* (1972). També cal mencionar les escriptores

Odette Elina, autora de *Sin flores ni coronas* (2008), i Ginette Kolinka, autora de *Regreso a Birkenau* (2019).

Finalment, amb la recuperació de la memòria històrica i els testimonis de dones que van sobreviure a l'horror nazi, s'han escrit llibres que recullen aquests testimonis i que, fins i tot, els literaturitzen. És el cas de *Como una rana en invierno* (2019) de Daniela Padoan, que recull el testimoni de tres dones a Auschwitz; de *Women's Experiences in the Holocaust in Their Own Words* (2018) d'Agnes Grunwald-Spier, que construeix un relat polifònic a través dels dietaris i la correspondència de setanta dones víctimes de l'Holocaust; o de la novel·la catalana *Un cel de plom* (2012) de Carme Martí basada en el testimoni de Neus Català, de la que parlarem més endavant.

Figura 14

Coberta del llibre *La mesura dels nostres dies*

Nota: primera part de la trilogia *Auschwitz i després*, Club Editor.
(<https://clubeditor.cat/llibres/la-mesura-dels-nostres-dies/>)

2.2 CONTEXT CATALÀ

Amb l'inici de la dictadura de Mussolini a Itàlia l'any 1922, van començar uns anys durs per la lluita antifeixista, amb Stalin a la Unió Soviètica (del 1922 al 1953), Hitler a Alemanya (del 1933 al 1945) i Franco a Espanya (del 1936 al 1975).

A Espanya, amb el cop d'estat del 1936 va començar la Guerra Civil, que va obligar molts republicans a exiliar-se. Aquests van anar a parar, en la seva immensa majoria, a camps de concentració del sud de França, davant la rebuda hostil de les autoritats i una part del poble francès. El 1939 va acabar la Guerra Civil, per donar pas a la dictadura de Franco a Espanya i coincidint amb l'inici de la Segona Guerra Mundial.

Cal aclarir que, tot i que Espanya no va participar activament en la Segona Guerra Mundial, Franco mantenia una estreta relació amb Hitler, cosa que el va beneficiar diverses vegades. Per exemple, quan Lluís Companys es va exiliar a França, i Hitler el va fer deportar a Espanya perquè fos afusellat.

Pràcticament, tots aquells que no compartissin les idees del nacionalcatolicisme de la dictadura franquista, no podien tornar a Espanya (tot i que n'hi va haver que s'hi van quedar amagats). Els més "afortunats" van poder fugir a Amèrica del Sud, altres al Nord d'Àfrica i altres van anar a lluitar a la Unió Soviètica contra els nazis. Altres es van quedar a França i van continuar la seva lluita contra el feixisme, la qual cosa els va dur a conèixer les parts més fosques del nazisme; els camps de concentració.

Un cop ocupada França, la Gestapo va passar a enviar els espanyols als camps de concentració en qualitat de "rojos" i els va classificar amb una "F" de França. Això ha dificultat molt el recompte d'espanyols i espanyoles que van passar pels camps. Així i tot, segons el llibre *Españoles en el Holocausto* (2015) de David Wingeate Pike, es calcula que hi van passar més de 7.000 espanyols, la gran majoria als camps de Mauthausen (els homes) i Ravensbrück (les dones).

2.2.1 Literatura catalana dels camps

A Catalunya, molts autors i autores han escrit sobre els catalans als camps de concentració i sobre l'Holocaust en general. Tot i que ja s'havien escrit textos sobre l'Holocaust i els camps a Catalunya, la literatura catalana sobre els camps de concentració, i la visibilització de l'experiència dels catalans als camps, esclata arran del llibre *Els catalans als camps nazis* (1977) de Montserrat Roig. On l'autora va fer una tasca increïble de recuperació de la memòria històrica que ha donat pas a moltes noves investigacions i obres literàries. Com per exemple el llibre *Les dones als camps nazis* (2003), on l'autor David Serrano recupera la invisibilitzada experiència de les dones confinades als camps i recopila el seu llegat oral i escrit.

Una de les obres més importants que tenim a Catalunya sobre l'Holocaust és *K.L. Reich* (1963) de Joaquim Amat-Piniella, una novel·la basada en la seva pròpia experiència als camps que reflecteix amb detall el funcionament dels camps i com intentaven sobreviure els presoners. D'obres testimonials escrites per homes també tenim *Heretar Mauthausen* (2021) de Joan Tarragó Balcells i el seu fill Llibert, així com *Contes negres vora el Danubi* (2012) de Roc Llop.

Pel que fa a les dones, un dels llibres que cal destacar és *El carretó dels gossos* (1980) de Mercè Núñez, una obra on l'autora explica la seva experiència als camps, començant per la seva feina com a resistent a França i acabant amb l'alliberació dels camps de concentració, amb l'objectiu de donar a conèixer l'infern que van viure. És de les poques novel·les testimonials escrites per dones catalanes que van sobreviure als camps i per aquesta mateixa raó, és molt important. D'ella també tenim la novel·la *El valor de la memòria* (2016), escrita en castellà.

Segurament una de les novel·les més conegudes sobre les dones catalanes als camps és *Un cel de plom*, una novel·la que literaturitza el testimoni de Neus Català explicant la seva vida i el seu pas pels camps de concentració (de la que recentment s'ha fet una adaptació cinematogràfica⁵).

⁵ *Un cel de plom* (2023) dirigida per Miquel Romans.

Dins de la literatura catalana sobre els camps escrita per dones cal esmentar el llibre *La cançó dels deportats* (2006) de Teresa Pous, una obra que s'endinsa en l'experiència d'un català als camps de concentració nazis de Rússia. I també s'ha de parlar del conte *Nit i boira* de Mercè Rodoreda, inclòs en el llibre *Semblava de seda i altres contes* (1978). En ell, Rodoreda s'endinsa en la ment d'un presoner d'un camp de concentració i, en paraules de Maria Campillo a l'article *Un viatge a l'infern: Nit i Boira de Mercè Rodoreda* (2004), el conte constitueix una resposta avançada a molts dels debats sobre la funció de l'escriptura literària en la representació de la realitat dels camps de concentració nazis. A més, aquest any *Nit i boira* ha sigut teatralitzat per Versus Teatre en l'obra *Mercè Rodoreda en el triangle de París*.

Finalment, una novel·la que ha fet una tasca molt important de divulgació de la memòria històrica i de conscienciació sobre l'horror de l'Holocaust ha sigut *El violí d'Auschwitz* (2010) de Maria Àngels Anglada, que ha sigut molt útil a les escoles i els instituts per treballar els camps de concentració nazis i les seves víctimes.

2.2.2 Les dones catalanes

Si tot el que gira entorn els camps de concentració ja és un tema del qual no es parla gaire, de les dones que van estar als camps encara menys, i les dones catalanes que van estar als camps ja és com si no haguessin existit. Però tot i aquest silenci, de les 130.000 dones que van passar pel camp de Ravensbrück 400 van ser espanyoles.

2.2.2.1 Eternament lluitant

Quan va esclatar la Guerra Civil Espanyola, la vida de les dones es va transformar profundament, enmig de les més dures condicions van haver d'organitzar-se per lluitar contra el feixisme, alhora que mantenien en funcionament el país mentre els homes eren a la guerra.

Les dones ja eren situades en l'àmbit de la nutrició i la cura de nens, gent gran i malalts. Però llavors, van passar a participar també en tasques benèfiques; ajudant a l'exèrcit demanant donatius i confeccionant roba, celebrant homenatges als soldats, dedicant-se a menjadors socials i bugaderies, i proporcionant tota l'assistència possible als ferits i els familiars dels combatents, nens i gent gran. També van estar al front, fent d'infermeres, salvant vides enmig d'un infern de mort. Van fer tot això i van assumir les feines dels homes a les fàbriques i tallers, sumades a les del camp i a cuidar-se de les seves famílies. A més, les dones republicanes van poder triar participar activament en la lluita contra el feixisme; es calcula que unes 7000 dones van lluitar a la Guerra Civil Espanyola.

A l'exili, les republicanes van fer d'enllaç amb la resistència espanyola, van refugiar a exiliats que havien de viure en la clandestinitat, preparaven sabotatges i atemptats a instal·lacions nazis... A *Un cel de plom* veiem com va viure Neus Català la resistència a l'exili, on una de les seves feines era transmetre missatges entre diferents maquis:

“Sovint portava missatges al cistell, o al cove. Al dessota, patates. Al damunt, quatre pastanagues, o enciams, o bledes, i sempre un parell de porros que sortissin fora. [...] Em pentinava amb un bon tupè damunt del front, m'hi posava els missatges a dintre, ben recargolats, i em posava un mocador al cap.” (Martí, 2012: 95)

Pilar Fidalgo explica la seva experiència fent la resistència:

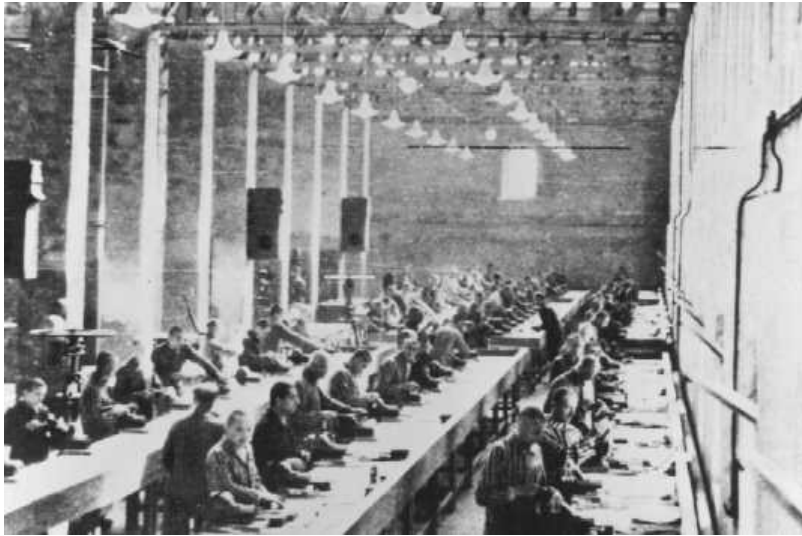
“el maquis em va reclamar perquè em dediquéss només a ells. Tenia una habitació que va servir de ‘punto de apoyo’, lloc de pas i de reunió d'uns i altres. [...] Jo guardava el que portaven i ho entregava als caps quan venien a buscar-ho. De tal manera que la segona habitació era un autèntic dipòsit d'armes.” (Català, 2015: 217)

Fins i tot als camps de concentració, on gairebé no podien ni sobreviure, les dones republicanes van continuar lluitant contra el feixisme sabotejant les cadenes de producció de les fàbriques nazis on les feien treballar. Neus Català explica com ho feien:

“Haviem de fabricar 10.000 obusos per equip; es va baixar la producció a 6.000, a 5.000. Ens vam adonar que la més petita cosa aliena barrejada amb la pólvora la inutilitzava i es va organitzar la caça de mosques [...] en nou mesos es van sabotejar deu milions d'aquells obusos.” (Català, 2015: 66)

Figura 15

Treballs forçats dels presoners d'Auschwitz a la fàbrica Siemens

Nota: US Holocaust Memorial Museum (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/es/article/forced-labor>)

2.2.2.2 Alliberades però emmordassades

Finalment, els camps van ser alliberats, però per les dones la lluita no va acabar mai. A part d'haver de suportar les seqüeles físiques i psicològiques que els havia deixat la seva terrible experiència als camps, van haver de viure silenciades i constantment desacreditades quan afirmaven que elles també havien estat als camps. A Espanya, els gairebé quaranta anys de règim franquista (1936-1975) van ser fonamentals per mantenir oculta la memòria de les víctimes espanyoles del nazisme. Neus Català explica amb què es van trobar en ser alliberades:

“Van ser acollides per unes indignes representants de la Creu Roja francesa, la benvinguda de les quals va ser: ‘Si us haguéssiu quedat a casa vostra rentant els bolquers dels vostres mocosos, res us hauria passat!’”. (Català, 2015: 74)

Algunes dones van continuar lluitant per ser escoltades, reconegudes i recordades. Neus Català és una d'elles; conscient que calia donar veu a milers de dones anònimes, va recórrer mitja Europa per retrobar les seves companyes i altres dones que van viure el mateix horror que ella. En paraules seves: “la memòria no existeix si no és compartida”. I gràcies a la seva feina ara es té constància de moltíssimes dones espanyoles que van viure l'horror dels camps i que, sense ella, haurien sigut oblidades.

3. MARC PRÀCTIC

En aquesta part pràctica, prenem una sèrie de textos com a base per analitzar com s'ha representat l'experiència de les dones catalanes als camps de concentració nazis. Aquests textos són:

- La novel·la *El carretó dels gossos*, escrita per Mercè Núñez Targa (1911-1986). L'autora va ser arrestada a França després de fugir de la Guerra Civil Espanyola i va estar empresonada als camps de Sarrebruck i Ravensbrück.
- La novel·la *Un cel de plom* explicada per Neus Català i novel·lada per Carme Martí. Neus Català (1915-2019), va ser capturada a França (on estava exiliada i col·laborava amb la Resistència) i deportada als camps de Ravensbrück i Holleischen.
- Els testimonis escrits⁶ de Neus Català, Carmen Buatell, Lola Casadellà, Antònia Frexedes i Felicitat Gasa. Cinc dones catalanes que van sobreviure als camps de concentració nazis.

A partir de tots ells observem quins aspectes de la seva experiència als camps han volgut representar les autores, i com ho han volgut fer, per poder contestar la nostra pregunta d'investigació: com s'ha representat l'experiència de les dones catalanes als camps de concentració nazis?

⁶ Recollits al llibre *De la resistència i la deportació. 50 testimonis de dones espanyoles* (2015) de Neus Català.

3.1 ANÀLISI DELS TEXTOS

3.1.1 Temes comuns

3.1.1.1 Identitat

Com hem vist al marc teòric, l'objectiu dels camps de concentració no era només obtenir mà d'obra barata i exterminar els presoners. El principal objectiu era deixar clar als reclusos, que eren éssers inferiors indignes de ser tractats com a éssers humans. Això ho intentaven aconseguir de moltíssimes maneres (numerant-los, vestint-los amb uniforme, fent-los morir de gana i treballar fins a la mort, tractant-los com a animals...) però els presos en tenien moltes més per conservar la seva identitat.

Als textos analitzats les autores donen molta importància a mostrar actituds i costums quotidians que tenien als camps. A nosaltres ens semblen petits, però elles mateixes expliquen que aquests gestos els feien no perdre la poca humanitat i dignitat que els quedava.

Tant als testimonis com a les novel·les, les dones expliquen detalladament com eren despullades (literalment i metafòricament) de totes les seves pertinences tan bon punt arribaven als camps. Després que els prenguessin la roba i els tallessin els cabells, gairebé no eren capaces de reconèixer-se les unes a les altres.

A més, l'uniforme que els donaven era l'únic que tenien i no el podien rentar mai, però, contradictòriament, els nazis els exigien que anessin a treballar netes i endreçades. Mercè Núñez explica que al seu barracó dues altres dones espanyoles van aconseguir robar una muda completa, sense estrenar:

“Així cadascuna de nosaltres vuit⁷ podia rentar-se la seva roba totes les setmanes i posar-se, mentre s'eixugava la bugada, la roba ‘recuperada’. Quan ja era un xic bruta, la rentàvem i

⁷ Es refereix al grup de vuit deportades espanyoles del seu barracó (Conxita, Carmen Buatell, Elisa Ruiz, Mercedes Bernal, Marita, Maria Valenciana, Constanza Escuer i ella; Mercè Núñez).

aquell dia ningú no podia mudar-se. Això ho férem del començament a la fi, respectant curiosament les tandes, sense ser mai descobertes, per sort, perquè ens hauria costat una bona pallissa.” (Núñez, 1980: 68)

Respecte a la roba, Antònia Frexedes explica que les dones que van arribar més tard als camps (quan ja s’acostava l’alliberació) no van tenir uniformes sinó que els donaven vestits que havien sigut d’altres preses, amb una gran “X” vermella a darrere. Els vestits no eren de la seva talla i se sentien ridícules a més d’incòmodes, la mateixa Antònia ho diu: “Jo que em veia amb les meves cames tan llargues, vestida tan curta i calçada amb una sabata d’home i una altra de taló alt... Es pot ser més ridiculitzada?”(Català, 2015: 208).

Durant el temps que passaven al camp, a poc a poc, s’anaven fent amb petits objectes o materials que els feien la vida una mica més fàcil: llaunes, petits filferros, trossets de paper, gomes... Òbviament, no tenien permès tenir-los i els havien d’amagar. Neus Català explica que va rebre una pallissa terrible per guardar-se dues gomes per fer-les servir de lligues per a les mitges, però tot i la pallissa, va aconseguir quedar-se-les:

“I mentre les fúries em pegaven, només pensava en salvar els ulls i treure’ls-hi les lligues. Només recordo que deia: ‘Me quitareis la piel, pero me quedarán los huesos’. Quan es van cansar de pegar-me, el meu cos era un gran hematoma i em van empènyer brutalment al meu llit, i encara no havien traspassat la porta quan triomfalment ensenyava les meves lligues. No me les havien robat: males putes!” (Català, 2015: 70)

Una part molt important de la nostra identitat és el nostre cos. Les dones, als camps, el veien constantment vulnerat: quan patien pallisses per part de les SS, ⁸quan rebien inspeccions ginecològiques forçades, quan es veien sotmeses a experiments mèdics, quan estaven infestades de polls...

⁸ Abreviació de Schutzstaffel, una important organització paramilitar d’Adolf Hitler i el Partit Nazi a l’Alemanya nazi i més tard, també a tota l’Europa ocupada per Alemanya durant la Segona Guerra Mundial. La Schutzstaffel estava formada tant per homes com per dones i era l’encarregada del control als camps de concentració nazis.

Dels polls, de fet, en parlen totes quan donen el seu testimoni, ja que, a més de repulsius, eren grans transmissors de malalties com el tifus⁹. Mercè Núñez ho explica: “Jo me n’anava al costat de la finestra i assassinava amb furor tots els que es trobaven emboscats a les costures. Eren grans, grassos, immunds, i a més terriblement perillosos” (Núñez, 1980: 92). Neus Català també explica que el primer cop que se’n va trobar un, els primers dies a Ravensbrück, va vomitar el poc que tenia a l’estómac.

A més, les condicions infrahumanes en què vivien i la constant gana que patien, van tenir conseqüències devastadores al seu cos (durant la seva estada als camps i també durant la resta de la seva vida). D’això se n’adonen quan arriben als camps i veuen l’estat de les altres presoneres, fet que les impacta molt. Mercè Núñez en parla:

“Tot d’un plegat ens envaï un calfred d’indicible esglai: de totes les avingudes del camp convergien vers nosaltres éssers humans que semblaven fantasmes, la imatge mateixa de la mort: d’una transparència de larves, cares com calaveres, tot ulls i dents, cossos inversemblantment esquelètics, mans descarnades de difunts, els caps esquilats al zero, coberts de parracs. Eren els presoners.” (Núñez, 1980: 34)

Una característica curiosa que comparteixen tots els textos és el fet que cap d’elles posa èmfasi en el dolor que sentien, ni tan sols quan eren apallissades o estaven malaltes. Però si el posen en la gana i la set que patien, així com en el dolor que observaven en les seves companyes. Això ens mostra fins a quin punt van mirar pel benestar de totes, encara que també miressin sempre per la seva pròpia supervivència (qüestió que veurem més endavant).

La llengua és una de les parts més importants de la nostra identitat, condiciona el nostre pensament i ens permet expressar-nos i comunicar-nos. Als camps de concentració, les dones catalanes convivia amb dones de la resta d’Europa, i van haver d’aprendre a comunicar-se com fos. Les autores expliquen com, a poc a poc, anaven aprenent paraules en altres idiomes, a partir de gestos o paraules que ja

⁹ El tifus és una malaltia infecciosa transmesa principalment a través de les picades dels polls o les puces. Els seus símptomes són: febre alta, malestar general, cefalàlgia i erupcions musculars. Sense el tractament adequat pot ser mortal.

coneixien (del francès, per exemple) i entre totes, acabaven creant una mena d'idioma alternatiu que permetia que es comunicuessin. Durant aquest intercanvi de llengües, algunes paraules es transformaven i acabaven prenent sentits que no eren els originals de la llengua que provenien. Mercè Núñez, per exemple, explica a *El carretó dels gossos* (1980) que l'expressió “*comme ci comme ça*” francesa va acabar significat “robar”.

Quan compartien les seves llengües també compartien una part molt important d'elles mateixes, això les acostava i les ajudava a comprendre millor la situació de les seves companyes. D'aquesta manera, també, acabaven cantant-se cançons del seu país d'origen, ballant balls tradicionals o explicant-se receptes típiques de casa seva. Mercè Núñez parla de la importància d'aprendre a comunicar-se entre elles:

“Entendre'ns era una cosa vital: significava la possibilitat d'unir els nostres esforços, de crear la indispensable solidaritat, d'emprendre una acció en un moment propici. [...] Algunes vegades cantàvem a mitja veu cançons revolucionàries conegudes per totes i, coincidint, somrèiem.” (Núñez, 1980: 55)

Neus Català relata com les preses van muntar una coral al camp de concentració de Holleischen. Es van organitzar i els diumenges cantaven cançons, primer franceses i després també holandeses i soviètiques. Ho explica a *Un cel de plom*:

“Jo els ensenyo quatre frases en català i com n'és, d'emocionant, sentir la meua llengua a moltes veus tan i tan lluny de casa, tan i tan lluny del món. Cantar ens alegra, però també ens emociona i ens fa estremir. La qüestió és no pensar, o més ben dit, pensar fora d'aquest món” (Martí, 2012: 168)

A més de la coral, els diumenges organitzaven xerrades on cadascuna podia parlar del que volgués (contes, la vida de familiars, records...).

Aquí entra una altra part molt important de la seva identitat: el seu passat. En recordar la seva vida i família, i compartir receptes i tradicions, no permeten que els nazis les facin oblidar la seva condició de persones. Mercè Núñez ho explica a *El carretó dels gossos* (Núñez 1980: 90): “En aquells breus instants d'esbarjo

oblidàvem fins i tot la diària humiliació de l'*apell* i constatarem amb orgull que encara conservàvem intacta la nostra condició d'éssers humans.”.

3.1.1.2 Sororitat

Encara que elles no ho van anomenar així, la xarxa de suport que les dones van construir als camps per ajudar-se a sobreviure és, segurament, una de les formes de sororitat més grans i sinceres.

Als textos queda palesa la importància que tenien per les autores les seves companyes, perquè totes s'asseguren d'intentar posar noms i cognoms a totes elles. Per això, també, aquests textos que han escrit les supervivents han sigut cabdals a l'hora de recuperar la memòria històrica i intentar deixar constància de totes les dones que van passar pels camps.

Com ja hem vist al marc pràctic, Neus Català explicava que a Ravensbrück van organitzar-se en petites “famílies” on cuidaven les unes de les altres, d'aquesta manera cap d'elles quedava desatesa ni estava sola.

En tots els textos també podem observar la manera en què totes miraven per la més dèbil i sacrificaven el poc que tenien per intentar que sobrevisqués. Mercè Núñez, per exemple, narrava com una dona embarassada va aconseguir parir al camp de Sarrebruck, i com cadascuna li va donar gran part del seu menjar per intentar que aconseguissin sobreviure ella i el nadó. Neus Català parla d'una companya del camp de Ravensbrück que va embogir i a la que totes van intentar cuidar, i de com també la van cuidar a ella quan estava tan desanimada que no volia ni menjar. També esmenta que va ser als camps on va entendre el significat real del vuit de març:

“Allà vaig conèixer el significat del 8 de març. Aviadors soviètics exposant les seves vides al tir de DECA feien 8 de març en fum sobrevolant el camp durant una llarga estona. [...] ens sentíem lliures. No ens havien oblidat i continuàvem combatent encara que només fos intentant salvar alguna de les nostres camarades no importa de quina nacionalitat, partit polític o confessió.” (Català, 2015: 52)

Així i tot, no sempre va ser tan idíl·lic. Sovint es trobaven atrapades en conflictes morals a l'hora de voler ajudar les altres però voler sobreviure elles. Molts cops se sentien culpables per voler sobreviure encara que les altres no ho aconseguissin. Mercè Núñez en parla molt, en concret assenyala una vegada en què les van començar a seleccionar per enviar-les a les cambres de gas i ella es va adonar que estaven seleccionant a les que portaven ulleres. Va avisar a la del costat que es tragués les ulleres i immediatament se'n va penedir perquè va pensar que l'havien sentit i que moriria per haver intentat avisar a l'altra:

“Per què aquella idea indigna, per què aquella mena d'alleujament cada vegada que el comandant designava una nova víctima? Em feia fàstic jo mateixa. [...] Imbècil! Si no hagués dit res, era ella i no jo.” (Núñez, 1980: 101)

3.1.1.3 Deshumanització

És molt difícil intentar comprendre com els nazis van poder arribar a actuar així, com podien torturar d'aquesta manera a tantes persones sense sentir-se malament. Per les presoneres també ho era, tant que totes diuen que no eren capaces de veure les SS com a éssers humans. I els SS no les veien a elles com a éssers humans, encara que per raons diferents. És com si als camps els nazis haguessin aconseguit crear un “món” on els éssers humans deixaven de ser-ho i es convertien en bèsties. I això ho podem veure representat a tots els textos de les dones catalanes.

D'una banda, les presoneres eren tractades com a animals fins i tot abans d'entrar als camps, ja que hi arribaven en els vagons de bestiar dels trens; en unes condicions pitjors i tot que les dels mateixos animals. Neus Català explica com va ser el viatge d'anada als camps:

“80 dones a cada vagó. [...] Els nostres estris: un cubell de carbur buit per les nostres necessitats, que es buidava constantment a sobre d'un grapat de palla, per llitera. Una espitllera de 50 x 30 cm ens proporcionava l'aire que per torns anàvem a respirar. Sense menjar ni beure, així vam estar tres dies.” (Català, 2015: 46)

Però un cop arribades als camps la cosa empitjorava molt. A part de totes les tortures que patien i dels treballs forçats, eren pitjor alimentades que les mascotes de les SS, aquestes s'asseguraven que les presoneres ho sabessin, i les supervivents així ho recorden: “Mentre nosaltres ens moríem de gana, el greix del gat Pilou prenia proporcions realment indecents i arribàrem a odiar-lo amb tota l'ànima.” (Núñez, 1980: 80).

D'altra banda, les presoneres veien els nazis com a autèntiques bèsties, éssers inhumans. Carmen Buatell recorda què van veure quan les van evacuar del camp de Leipzig i després estar tres dies i tres nits caminant:

“Ens van fer parar en un pont no per descansar, sinó perquè ja no sabien on anar. Allà, davant de nosaltres, sense cap pudor, els SS homes i dones feien l'amor. No tenien cap sentit de l'honestedat ni d'humanitat, ni res.” (Català, 2015: 147)

Mercè Núñez també els descriu:

“Grups de SS seguits dels gossos voltaven per allí; amb la tralla a la mà. Personalment no em feia gens de vergonya veure'm nua en presència seva, com si fossin un gos més o bé una pedra. A força de veure'ls un dia i un altre rotant insults i clavant xurriacades com veritables bèsties, havia acabat per instal·lar-los fora de la comunitat humana. Per a mi eren bípedes i prou.” (Núñez, 1980: 52)

3.1.1.4 Lluita

Si hi ha una cosa que caracteritza totes les dones catalanes que han donat el seu testimoni és el seu esperit de lluita. Totes eren preses polítiques i sabien molt bé on anaven i contra qui havien de lluitar. Per molt que semblava gairebé impossible, ja que estaven intentant sobreviure, aquestes dones van aprofitar la més petita oportunitat que tenien per reivindicar la seva situació i perjudicar els nazis.

Amb petites rebel·lions deixaven clar als nazis que no havien aconseguit destruir els seus ideals i les seves ganes de lluitar. Una d'aquestes accions, per exemple, ens l'explica Mercè Núñez: quan les SS els van oferir un sou, pels treballs forçats que

realitzaven, de cara a quedar bé amb la fàbrica on treballaven, totes les presoneres (6000) es van negar a acceptar-lo. A *El carretó dels gossos* relata com van sortir de la fàbrica després de rebutjar els sous:

“Tornàrem al camp, en rengleres de cinc, amb el cap ben alt, marcant el pas, orgulloses, boges d’alegria. No ens mancava més que posar-nos a cantar. Ni una sola dona havia fallat. A tots els torns, a totes les seccions, el resultat fou el mateix. I n’érem sis mil de totes les nacionalitats d’Europa! Us ho dic tal com ho penso: aquell fou un dels dies més feliços de la meva vida.” (Núñez, 1980: 85)

Felicitat Gasa parla de com un dia es van negar a moure els cadàvers d’altres preses:

“van voler obligar-nos a portar allà baix els cadàvers i no ho vam voler fer; vam dir que no. Ens van amenaçar: que si no anàvem ens deixarien sense menjar. Al final vam dir: “si de totes maneres no ens donen menjar... què més dona?”. [...] Nosaltres no arrosseguem a les nostres camarades! [...] Ens van posar en fila allà fora i ningú va voler portar els cadàvers. Tothom es va negar.” (Català, 2015: 236)

Aquestes eren les petites rebel·lions, però la forma més gran de lluita que van trobar i que sí que va tenir repercussions reals pels nazis va ser el sabotatge a les fàbriques. Totes les que hi van treballar en algun moment van realitzar sabotatge arriscant-se a ser assassinades. Neus Català explicava a *De la resistència i la deportació: 50 testimonis de dones espanyoles* (2015) que al camp de Holleischen havien de fabricar 10.000 obusos per equip i que el seu va baixar la producció a 5.000; les anomenaven el “kommando Faul” (de les gandules). També parlen del sabotatge Mercè Núñez, Carmen Buatell i Lola Casadellà. L’última, en concret diu el següent:

“Quatre dies després vam arribar a Holleischen. [...] Elles ja començaven a boicotejar; feien tant sabotatge com podien, totes en feien, qui més qui menys, però totes. Fèiem material d’aviació de guerra, i cadascuna se les empescava per espatllar-lo. [...] Era dur fabricar un material per ser utilitzat contra nosaltres.” (Català, 2015: 170)

L’última forma de lluita que tenien era l’humor, és sorprenent quantes vegades expliquen que es reien de situacions que, si no se les haguessin pres còmicament,

les haurien enfonsat. Totes parlen de com se'n reien d'elles mateixes, quan es veien amb els uniformes, amb la roba ridícula que els donaven, o amb els cabells curts. També feien riure a les altres companyes i es reien de les SS posant-los sobrenoms.

Mercè Núñez relata com van viure l'entrada al camp després que els traguessin tota la seva roba i ens en donessin d'aprofitada:

“Madame V, aparegué esquilada, amb un vestit brut i espellifat i unes sabatasses esbotzades. Un moment vaig témer que es posés a plorar. Doncs no. Féu un giravolt, agafant-se la faldilla amb la punta dels dits, dient: ‘Admireu el model de l’alta costura...’ [...] Totes anaven sortint. Les unes enfurismades; d’altres rient a cor què vols. Ningú no ploriquejà. [...] No humilia qui vol, sinó qui pot.” (Núñez, 1980: 44-45)

Neus Català explica a *Un cel de plom* (2012) que quan van entrar a Ravensbrück, un cop al seu barracó, es van posar a imitar a Charles Chaplin amb els sabatots que els havien donat.

3.1.1.5 Sobreviure

Després de tot, si havien aconseguit sobreviure havien de tornar a la vida normal. Intentant recuperar-se de les seqüeles físiques i psicològiques que els van deixar els camps. De fet, Mercè Núñez acaba el seu llibre *El carretó dels gossos* de la següent manera:

“Calgué vèncer la por de tornar a la vida normal, aprendre de bell nou, com una criatura petita, els gestos senzills [...] I no dir-se mai ‘jo ja he fet prou; ara que els joves...’, sinó donar-se a la vida plenament, caminar sempre al costat dels qui van endavant sense deixar-se, com diu Maragall, ‘dur a la tranquil·la aigua mansa de cap port’.” (Núñez, 1980: 125)

Les seqüeles van ser terribles, i totes en parlen. Antònia Frexedes, al final del seu testimoni diu: “Mira, veus aquestes mans? Les meves ungles es desprenen. No puc gairebé caminar. Això és el que queda d’una dona que va patir per ser republicana espanyola.” (Català, 2015: 215).

Mercè Núñez en un moment del seu llibre explica el següent, i afegeix que tots els deportats arrossegueu de per vida manques sobtades de memòria, conseqüència de la seva estada als camps:

“Una vegada vaig anar al cine a veure *Més forts que la nit*, un film fet per alemanys antifeixistes. En un camp de concentració, un grup de presoners alemanys fan l'*appel*. En un moment donat un d'ells belluga lleugerament el cap. Vaig tenir un ensurt [...] Jo m'havia 'trobat' de nou a l'*appel* [...] havia previst la fuetada del nazi i, inconscientment, havia adoptat la immobilitat de la pedra, el rostre inexpressiu dels deportats a l'*appel* i n'havia sentit la vergonya profunda. [...] Us ho dic per tal que compregueu quina ferida profunda, com la marca d'un ferro roent, ha deixat l'*appel* en nosaltres” (Núñez, 1980: 51)

Altres dones també parlen de la importància de deixar constància del que van viure i de com va ser de difícil ser escoltades. Carmen Buatell, al seu testimoni, reivindica que no se la va reconèixer com a resistent. De fet, va ser reconeguda un any després de morir: la primera dona torturada per la Gestapo a Marsella a l'octubre del 41 per fets de Resistència.

“He treballat molt malalta, ja que durant molts anys gairebé no em donaven res de pensió. Mai m'han volgut reconèixer la meua qualitat de resistent, però ho soc, i de les primeres, com era el meu deure.” (Català, 2015: 149)

3.1.2 Anàlisi literària

A més d'aquests temes comuns en tots els textos, podem observar que comparteixen certes característiques narratives i retòriques.

La primera i més visible és el realisme, no amaguen res per protegir la sensibilitat del lector o per ocultar alguna cosa que van fer. Ho expliquen com ho recorden perquè volen que quedi constància de com van ser de terribles els camps de concentració nazis. Mercè Núñez en parla al principi de la seva novel·la *El carretó dels gossos*:

“és veritat i cal escriure-la, la veritat [...] perquè no es tracta de fer obra literària, sinó de dir la veritat. [...] He tingut por, molta por, i d'atzagaiades n'he fet moltes, he tingut gana i fins i tot desitjos d'arrabassar el menjar a una companya. Tot us ho diré i no hi faré trampa.” (Núñez, 1980: 9-10)

També crida l'atenció que totes narren la seva experiència de manera molt natural i col·loquial, com si parlessin amb algú. De fet, a vegades inclouen fins i tot interpel·lacions al lector. Sobretot als testimonis, la narració és una mica desorganitzada, gairebé sembla un diàleg interior, i fa salts de temps sovint sense ordre. A les novel·les, els salts de temps estan col·locats estratègicament en el text. A *Un cel de plom* (2012) el pas del temps, la monotonia, la por i la fam es transmeten mitjançant la disposició de les frases i els paràgrafs a les pàgines.

“Crits.
I cops.
I fuetades.
I ens vam trobar un altre cop dins del vagó.
En silenci.
Esgarrifades.
Juntes amb les nostres pors.
Soles amb les nostres pors.” (Català, 2012: 81)

“Però el tren no parava...
I no ens havien donat menjar...
Ni beure...
Ni menjar.
Ni beure...
És el que deuen fer amb els animals.
Ni menjar.
Ni beure.” (Català, 2012: 57)

Una altra característica que comparteixen els texts és la representació de contrastos. En tots els texts veiem com es contraposen: la freda psicopatia dels SS amb la solidaritat sense límits de les presoneres; les receptes compartides amb la fam; l'entorn natural més idíl·lic amb el lloc més terrible... Mercè Núñez relata com es van adonar que el poblet que travessaven durant el camí cap al camp, era on vivien els SS:

“Quina terrible ironia! Aquelles casetes benaurades eren les llars dels nostres botxins, els SS del camp; aquells nens, els fills dels monstres; i l'esplendor d'aquelles flors era obtinguda gràcies a un adob especial: les cendres de les presoneres calcinades al crematori.” (Núñez, 1980: 41)

Al ser texts testimonials no estan escrits amb una voluntat poètica o literària, però a vegades a les autores els és més fàcil explicar certes coses a través de figures retòriques. Sobretot en trobem en la descripció de la primera arribada al camp i quan les dones parlen de les SS. La més destacable és la metàfora que justifica el títol de la novel·la de Mercè Núñez *El carretó dels gossos*, on un record d'infància de l'autora reflexa la deshumanitat del nazisme i la por que tenien:

“una imatge insistent, com un malson, em perseguia. Quan jo era petita, passava sovint pel barri el carretó dels gossos. Un cor de lladrucs, de grunyits, de gemes. I les dones i la quitxalla mirant amb animositat els homes del carretó [...] Una vegada, a la Plaça del Pi els del carretó van agafar un gos jovenet, tot blanc. Quan li van passar el llaç va fer un crit petitet, agut, com el d'un nen. Tremolava. [...] “Pobrets, els ofeguen amb gas”, digué una dona al meu costat. [...] MORIR ASFIXIADA PEL GAS. ES DEU PATIR.” (Núñez, 1980: 49)

4. CONCLUSIONS

A l'inici del treball vam veure que no ens ha arribat tota la informació sobre l'Holocaust perquè aquest pràcticament només ens l'han explicat els homes, i vam descobrir que als camps de concentració nazis també hi va haver dones catalanes. A partir d'aquí ens vam plantejar una pregunta d'investigació: com s'ha representat l'experiència de les dones catalanes als camps de concentració nazis en la literatura?

Per respondre-la, al llarg del treball hem vist què va ser l'Holocaust, a qui va afectar i què van ser els camps de concentració. Hem pogut observar com va ser l'experiència de les dones als camps diferenciant-la de la dels homes i hem entès perquè hi havia catalans als camps de concentració. Finalment, hem vist quina literatura ha sorgit de totes aquestes experiències vitals.

A més, per aconseguir respondre la pregunta d'investigació que ens vam plantejar al principi del treball hem analitzat set textos testimonials de dones catalanes que van sobreviure als camps de concentració: les novel·les *Un cel de plom*, explicada per Neus Català i novel·lada per Carme Martí i *El carretó dels gossos* de Mercè Núñez. Així com els testimonis de Neus Català, Carmen Buatell, Lola Casadellà, Antònia Frexedes i Felicitat Gasa.

Gràcies a aquesta anàlisi hem pogut confirmar la nostra hipòtesi inicial: els textos que tracten l'experiència de les dones catalanes als camps de concentració nazis són, gairebé tots, testimonials i simples, a nivell de figures retòriques i narrativa. L'anàlisi dels textos ens ha permès corroborar que cap d'ells ha estat escrit amb una voluntat literària ni poètica, sinó testimonial i, fins i tot, política. Per aquesta raó, els textos escrits per les dones que van sobreviure als camps són molt més directes i crus: no amaguen res per protegir la sensibilitat del lector i tenen com a objectiu principal donar a conèixer el que van viure, per sensibilitzar al lector en relació a la memòria històrica.

Tot i això, durant la realització del cas pràctic ens hem adonat que les novel·les analitzades tenen una intenció molt més literària que els testimonis. Cal matisar, però, que els textos testimonials també inclouen figures retòriques, ja que a vegades és més fàcil per les autores explicar certes coses amb metàfores o comparacions, de la mateixa manera en què ho farien oralment.

A més, hem realitzat una entrevista a Gisela Vicenç i Pasqual (annex 1) directora artística de l'obra de dansa i teatre *Vives*, basada en testimonis de dones que van sobreviure als camps de concentració. A través de la qual hem pogut comprendre millor el perquè d'una voluntat més artística, poètica i simbòlica a l'hora de mostrar la terrible experiència d'aquestes dones des d'una perspectiva externa. Encara que els textos analitzats i l'entrevista són una mostra prou representativa, en un context més professional i amb els contactes adequats, hauríem pogut dur a terme més entrevistes i afegir a l'anàlisi textos no testimonials per poder fer, també, una anàlisi comparativa entre textos testimonials i no-testimonials.

En conclusió, aquest treball ens ha servit per comprendre la gravetat dels fets que van viure les dones als camps de concentració i com aquesta s'ha vist representada a la literatura. I també per reflexionar sobre les conseqüències físiques i psicològiques de sobreviure als camps sent una dona. En definitiva, l'aportació més rellevant d'aquest treball ha estat, gràcies a l'estudi i la recerca, recopilar per escrit l'existència d'aquestes experiències vitals de dones catalanes (que no s'havia fet amb anterioritat), aconseguint així, conscienciar sobre l'experiència d'aquestes dones invisibilitzades i donar-los veu.

En aquesta direcció, es poden plantejar noves línies de recerca dirigides a recollir nous textos que encara no s'han trobat i a intentar deixar constància, en la mesura del possible, de totes les dones catalanes que van passar pels camps de concentració nazis. També seria interessant proposar nous programes educatius amb l'objectiu de conscienciar sobre l'existència d'aquestes dones i la seva literatura, per evitar que caiguin en l'oblit.

Per exemple, proposem a l'IES Reguissol, introduir el treball i l'estudi de la literatura d'aquestes dones des de les assignatures de Llengua i Literatura Catalanes i

Història. Això permetria treballar, al nostre centre educatiu, la perspectiva de gènere dins la història i la literatura contemporànies, i en concret, una que fins ara no s'havia pogut treballar perquè ningú l'havia recollida per escrit. En relació amb aquesta proposta, he escrit un relat curt (annex 5), basat en els testimonis analitzats, a partir del qual es pot treballar a l'aula l'Holocaust, els camps de concentració, les dones als camps de concentració, les dones catalanes... A l'annex 4 també hi trobareu un recull de cites que té com a objectiu acabar de donar el valor que es mereixen els testimonis, ja que sense ells seria impossible reconstruir el que realment van viure les dones catalanes.

Per finalitzar, recordem que aquest treball d'investigació ha estat sempre enfocat a la sensibilització del lector, a la recollida d'informació i a la seva difusió des d'una perspectiva feminista. El nostre objectiu ha estat el d'il·luminar la història, donant veu a totes les víctimes i les supervivents, per compartir-la amb el món, els alumnes, els docents... Perquè com va dir Neus Català "la memòria no existeix si no és compartida".

5. BIBLIOGRAFIA

Archivo Nacional de Chile (s.d). *Breve historia i presentación sobre ideología nazi*.

Recuperat de:

<https://www.archivonacional.gob.cl/breve-historia-y-presentacion-sobre-ideologia-nazi> (20-06-23)

BARNÉS G., Héctor (2016, 28 novembre). *Ravensbrück, el campo de concentración para mujeres del que nadie quería hablar*. elconfidencial.com. Recuperat de:

https://www.elconfidencial.com/alma-corazon-vida/2016-11-27/ravensbruck-campo-concentracion-nazi-mujeres_1291431/ (04-03-23)

BENGOCHEA, Soledad (2023, 15 de març). *La mujer en la Guerra Civil española*. Sin Permiso. Recuperat de:

<https://www.sinpermiso.info/textos/la-mujer-en-la-guerra-civil-espanola> (14-06-23)

BLÁZQUEZ RUIZ, F. Javier (2023, 29 de juny). *Hannah Arendt, una voz que sigue resonando con fuerza*. Ethic. Recuperat de:

<https://ethic.es/2023/06/hannah-arendt-una-voz-que-sigue-resonando-con-fuerza/> (14-07-23)

CAMPILLO, Maria (2002). *Memòria literària i ficció de l'univers concentracionari*, Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer.

CAMPILLO, Maria (s.d). *Un viatge a l'infern: Nit i Boira de Mercè Rodoreda*. Universitat Autònoma de Barcelona. Disponible en línia a:

<https://raco.cat/index.php/Caplletra/article/view/282810> (10-07-23)

COLL, Maria (2020, 19 novembre). *Catalans als camps nazis*. Sàpiens. Recuperat de:

https://www.sapiens.cat/epoca-historica/historia-contemporania/segona-guerra-mundial/catalans-als-camps-nazis_201445_102.html (05-03-23)

COSCULLUELA, Eva. (2020, 7 febrer). *Mujeres en los campos de concentración*. Diari ABC. Recuperat de:

https://www.abc.es/cultura/cultural/abci-mujeres-campos-concentracion-202002070205_noticia.html (23-04-23)

CATALÀ, Neus (coord.) (2015): *De la resistència i la deportació. 50 testimonis de dones espanyoles*, Barcelona: Memorial Democràtic.

ESCOLÀ, Laura. (14 abril, 2020). *Les dones als camps de concentració nazis*. memoria.cat/edu. Recuperat de: <https://www.memoria.cat/edu/blog/2020/04/14/les-dones-als-camps-de-concentracio-nazis-treball-de-recerca/> (21-05-23)

GARCÍA, Concha (2022, 7 juliol). *De inyecciones uterinas a partos múltiples: el infierno de las mujeres judías en Auschwitz*. La Razón. Recuperat de: <https://www.larazon.es/cultura/historia/20220707/hdozfcqzxrqcbgxxboyzzlnkfm.html> (21-02-23)

G. ÁLVAREZ, Mónica (2021). *Noche y niebla en los campos nazis*, Madrid: Espasa.

HAVRYSHKO, Marta (2020, 18 de maig). *Sexual violence in the Holocaust: Perspectives from ghettos and camps in Ukraine*. Heinrich-Böll-Stiftung. Recuperat de: <https://www.boell.de/en/2020/05/18/sexual-violence-holocaust-perspectives-ghettos-and-camps-ukraine> (21-02-23)

JULIÀ, Lluïsa (2008). *Dones i escriptures: construcció del discurs i legitimació en la literatura catalana actual*, Barcelona: Literatures, Núm. 6. Disponible en línia a: https://projectetraces.uab.cat/tracesbd/literatures/2008/literatures_a2008n6p9.pdf (20-09-23)

KLEMPERER, Victor (2007). *LTI: La lengua del Tercer Reich*. Trad: Adan Kovacsics. Barcelona: Minúscula.

LEVI, Primo (2005). *Trilogia d'Auschwitz*, Barcelona: Edicions 62.

MARTÍ, Anna (2012): *Les veus de l'Altra. Escriptors catalanes i l'Holocaust nazi*, Barcelona: Treball de Final de Grau, UOC. Disponible en línia a: <https://openaccess.uoc.edu/bitstream/10609/15581/6/amartisoTFC0612mem%C3%B2ria.pdf> (17-06-23)

MARTÍ, Carme (2012): *Un cel de plom*, Badalona: Ara Llibres.

Museo Memoria y Tolerancia (sense data). *Campos de concentración y exterminio*. Recuperat de: https://www.myt.org.mx/memoria_url/campos-concentracion-exterminio (07-03-23)

NASH, Mary (2006). *Rojas. Las mujeres Republicanas en la Guerra Civil*, Barcelona: Taurus.

PERAL CRESPO, Amelia (2019): *Perspectiva de género en la literatura de la Shoá: una escritura transgeneracional*, Alacant: En Feminismo/s. Recuperat de:

https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/100418/1/Feminismos_34_08.pdf
(02-07-23)

REICH, Walter. (2015, 7 abril). *'Ravensbrück,' by Sarah Helm*. The New York Times. Recuperat de:
<https://www.nytimes.com/2015/04/12/books/review/ravensbruck-by-sarah-helm.html>
(21-04-23)

RINGELHEIM, Joan (s.d.). *The unethical and the unspeakable: women and the holocaust*. Museum of tolerance. Recuperat de:
<https://www.museumoftolerance.com/education/archives-and-reference-library/online-resources/simon-wiesenthal-center-annual-volume-1/annual-1-chapter-4.html>
(25-04-23)

RODOREDA, Mercè (1979). *Tots els contes*, Barcelona: LABUTXACA

ROIG, Montserrat (1977): *Els catalans als camps nazis*, Barcelona: Edicions 62.

SCHUBERT, Tinka. (2022, 13 de gener). *La solidaridad entre mujeres en los campos de exterminio nazi vs. el falseamiento postmoderno en "El Portero*. DF Diario Feminista. Recuperat de:
<https://eldiariofeminista.info/2022/01/13/la-solidaridad-entre-mujeres-en-los-campos-de-exterminio-nazi-vs-el-falseamiento-postmoderno-en-el-portero-de-noche/>
(12-09-23)

SIMBOR, Vicent (2003). *Les novel·les dels camps de concentració*. Universitat de València. Disponible en línia a:
<https://raco.cat/index.php/Caplletra/article/view/282816> (12-04-23)

United States Holocaust Memorial Museum (sense data). *Las mujeres durante el Holocausto*. Enciclopedia del Holocausto. Recuperat de:
<https://encyclopedia.ushmm.org/content/es/article/women-during-the-holocaust>
(19-06-23)

United States Holocaust Memorial Museum (sense data). *Los campos nazis*. Enciclopedia del Holocausto. Recuperat de:
<https://encyclopedia.ushmm.org/content/es/article/nazi-camps> (21-04-23)

United States Holocaust Memorial Museum (sense data). *Experimentos médicos de los nazis*. Enciclopedia del Holocausto. Recuperat de:
<https://encyclopedia.ushmm.org/content/es/article/nazi-medical-experiments>
(17-04-23)

VEGA, Eulàlia (2010). *Pioneras y revolucionarias: mujeres libertarias durante la República, la Guerra Civil y el franquismo*, Barcelona: Icaria.

VICENTE, Àlex. (2020, 24 gener). *Si esto es una mujer: las escritoras que salieron de Auschwitz-Birkenau*. El País. Recuperat de:
https://elpais.com/cultura/2020/01/23/babelia/1579802847_193795.html (15-02-23)

ZUNINI, Patricio. (2020, 27 gener). *Diez libros imprescindibles sobre el Holocausto*. infobae. Recuperat de:
<https://www.infobae.com/grandes-libros/2020/01/27/diez-libros-imprescindibles-sobre-el-holocausto/> (14-05-23)

ANNEXOS

Annex 1: Entrevista a Gisela Vicenç i Pasqual, directora artística de l'obra de dansa i teatre *Vives*, que es basa en el testimoni de dones que van sobreviure als camps de concentració.

**1. D'on va néixer la necessitat o voluntat de crear un projecte com *Vives*?
Per què començar-lo? Què us va motivar a crear-lo?**

La Montse Canals i jo vam estar girant un espectacle petit de carrer des del 2017 fins al 2020. Teníem ganes de crear una cosa nova i vam començar a donar voltes sobre el tema del dolor, de la resistència, de la resiliència de la solidaritat... Fins que el 2019 va morir la Neus Català, ho vaig sentir per la ràdio i vaig saber quin tema havíem de tractar. És un tema molt potent i, a més a més, volíem parlar de dones (l'altre espectacle també tractava de dones). Et trobes en un moment en què estàs buscant alguna cosa, que saps més o menys per on vas, però no saps ben bé què, es mor la Neus Català i et sona la campana. I dius, aquí anem no? A partir d'aquí vam començar a buscar textos, a llegir, a documentar-nos... Vam tenir clar que havia de ser un projecte gros i vam començar agafant una ballarina, una directora, els tècnics de so i llum, una fotògrafa, una persona que ha fet un seguiment literari de tot el procés creatiu... Tots els que formem el projecte som de les comarques de la Selva i el Gironès, també és com una reivindicació nostra de què es pot fer un gran projecte a comarques.

2. Quina va ser la primera idea que en teníeu? Ha acabat sent el que pensàveu que seria?

Nosaltres volíem treballar com ho havíem fet anteriorment, a partir de textos (buscant-los, seleccionant-los...). Teníem molt clar que volíem que l'eix fos el cos (jo també vinc del món de la dansa), que la música fos un reforç i que tot fos molt orgànic. Volíem parlar a partir dels textos de les mateixes dones que

havien viscut l'experiència dels camps, recollint tota la feina que va fer la Neus Català. Respecte a si ha acabat sent el que pensàvem, a veure, quan tu treballes a partir de la improvisació i és una creació conjunta, mai és allò que cadascun dels individus podia haver imaginat en un principi. Sí que és veritat que la Montse i jo, que vam ser les que vam estar al principi xerrant, llegint... Sí que ens vam anar creant imatges que després vam aportar. Però als assajos van sorgir moltes altres coses i d'altres que teníem al cap les vam haver de descartar.

3. Tenint en compte la gran falta d'informació sobre les dones als camps, com vas aconseguir els testimonis de les dones en els que es basa l'obra? Us va ser molt difícil?

Va ser tot una mica casual, el 2018 que vaig començar a pensar en aquests temes jo ja estava buscant textos. No específicament dels camps però sí de l'experiència de l'horror. Llavors, no sé si va ser al mateix 2018, la Marta Marín-Dòmine va escriure un llibre que es deia *Fugir era el més bell que teníem*. Aquest llibre parla de l'experiència del seu pare, és un llibre que em va agradar molt i, de fet, hi ha textos d'aquest llibre a l'espectacle, perquè hi ha coses que enganxen molt bé amb ell. El tema de l'exili, el desarrelament...

Primer aquest llibre ens va ajudar, i després just es va editar en català el llibre de la Charlotte Delbo, que és una trilogia. Aquest va ser l'impacte gros, vam començar a llegir-la; és molt dura, però és molt poètica. Ens va suggerir moltíssimes imatges i ens va donar molt material la manera que té d'escriure, perquè no és una narració lineal com expliquen Primo Levi o Amat-Piniella (els homes també els hem llegit de cara a documentar-nos), ella va més a l'essència de l'experiència i això lligava molt amb la nostra manera de treballar.

Després va ser qüestió de buscar, buscar i buscar. Gairebé totes les dones que vam llegir eren polítiques, com la Neus Català, aquestes eren les conscienciades, les que dintre del camp s'organitzaven. De totes les altres hi havia gent que no sabia ni per què era al camp, i vam trobar un text d'una

senyora que es diu Ginnette Kolinka que va escriure un llibre molt curtet que ens va donar molt material. Aquella dona va arribar allà, no sabia per què hi era i la seva actitud va ser passar desapercebuda, va entendre que s'havia de centrar a sobreviure i punt, i és un punt de vista molt diferent de les polítiques.

Han sorgit altres textos, però a la que vam tenir un ventall de lectures ja vam dir "prou, ho tanquem aquí". No vam agafar més del que necessitàvem per construir l'espectacle.

4. Creus que comporta molta responsabilitat en tractar-se de la vida de persones reals?

Sí, de fet la Marta Marín-Dòmine ens va assessorar i ens va donar molt suport a l'hora d'ajustar i construir l'obra d'una manera veritable. Perquè de vegades, hi ha gent que escriu novel·les i tu quan et documentes t'adones que hi ha coses inversemblants. Ella ens va ajudar a fer que les imatges que oferim s'ajustin realment a la veritat.

A més a més, treballem d'una manera que suggerim més que mostrem. Hem anat més a allò poètic, fins i tot algú ens ha dit que era massa bonic. Però ara fa poc, hem anat a visitar el camp de Ravensbrück i aquella zona és preciosa, poden conèixer la bellesa i l'horror. És terrible però és així.

5. Us va afectar molt, el fet de posar-vos a la pell de dones que han viscut experiències tan terribles? És molt difícil fer art de fets tan reals i durs com els que es van viure als camps?

Vam tenir assessorament psicològic també, per entendre el que és el trauma i com pots sobreposar-te al trauma. Per poder ser molt curoses amb la concreció de l'experiència de les dones, que és molt diferent de la dels homes. "Bueno", nosaltres vam plorar molt, també. Jo, per exemple, no puc llegir aquests textos a la nit, si llegia, a la nit no dormia. Va ser difícil, però gran part del treball va ser parlar entre nosaltres, i quan treballàvem una

escena veure com la vivíem cadascú de nosaltres. Evidentment, sempre vam ser conscients que parlàvem de l'experiència de l'altre, sempre hi ha un tall, per més que tu t'immergeixis en allò. Aquí entra el treball de la dansa i la interpretació, aprendre a interpretar allò que llegeixes i ficar-ho a dins el cos. És complicat, però la gent que ha vist l'espectacle, en general surt molt impactada. Entenem que és positiu en el sentit que hem anat a l'emoció.

6. Abans de començar el projecte éreu igual de conscients de com va ser l'experiència de les dones als camps de concentració nazis?

A veure, el coneixement ara del que teníem al principi no té res a veure. Per més que jo tinc una herència directa del que és l'horror, per part del meu pare. No tots, però quan vam començar a posar coses en comú ens vam adonar que tots teníem pares i avis que havien viscut la guerra i la postguerra.

7. Creus que a través de l'art i la literatura és més fàcil conservar i divulgar la memòria històrica? I conscienciar les noves generacions sobre el feixisme?

Sí, nosaltres estem convençudes que l'art és una eina de transformació social, és idònia per transmetre certes coses al gran públic. Qui es llegirà aquests llibres? En canvi, un espectacle pot ser més accessible. L'art arriba molt a la gent, nosaltres considerem que hauria de ser prioritari a les escoles i als instituts, que hi hagi música, moviment... I que es pugui aprendre molt a través d'ell, perquè l'art entra per moltes vies (les emocions, l'intel·lecte, les vísceres...) i a cada persona diferent.

8. Després de tanta feina feta per les supervivents i per gent com vosaltres, que heu contribuït a preservar la memòria històrica de l'Holocaust i a divulgar-la, com viviu l'auge del feixisme i l'extrema dreta actualment?

Fatal, fatal. La Neus Català ho deia, “que la nostra experiència hagi servit d’alguna cosa”, i no ha servit. Però sí que nosaltres som unes optimistes incorregibles i estem fent el projecte pedagògic per continuar la feina que feien la Neus Català i la Conxita Grangé. Ens preocupen molt els joves, quan hi ha una situació de crisi, quan no veus esperança i tot ho domina el poder i els diners, la gent s’agafa a discursos molt grandiloqüents i que sembla que diuen veritats i és tremend. I cada vegada s’ensenya menys, cada vegada els programes de l’ESO i el batxillerat tenen menys continguts d’història i filosofia.

Annex 2: Entrevista a Carme Martí, coautora d'*Un cel de plom* (sense resposta).

1. Com et va sorgir la idea de fer una novel·la sobre la vida de Neus Català?
2. Quin era el teu objectiu amb la novel·la? Va acabar essent el que havies pensat que seria en un principi?
3. Per què una novel·la i no una biografia, per exemple? Vas escollir la novel·la per aconseguir una major intimitat amb el lector, per distanciar-te d'una realitat tan dura...?
4. En llegir la novel·la, Neus Català fa l'efecte de ser una dona amb un sentit de l'humor resistents a tot, ella era així realment?
5. Quina és la dificultat més gran que et trobes a l'hora de fer art d'un fet real i tan dur com els que es van viure als camps?
6. Realment a la novel·la fa l'efecte que és Neus Català qui parla, com ho aconsegueixes?
7. Com és posar-te dins la pell d'algú que va viure fets tan terribles i inhumans a l'hora d'escriure la novel·la? De quina manera va ser el procés d'escriptura?
8. Com es fa una novel·la d'algú que coneixes realment, amb qui tens una relació?
9. Creus que a través de l'art i la literatura és més fàcil conservar la memòria històrica i conscienciar les noves generacions sobre el feixisme?

- 10. Penses que l'art i la literatura d'avui dia tenen la mateixa intenció reivindicativa i implicació social i política, que tenien anys enrere?**
- 11. Després de tanta feina feta per Neus Català, les supervivents i gent com tu, que heu contribuït a preservar la memòria històrica de l'Holocaust i a divulgar-la, com vius l'auge del feixisme i l'extrema dreta actualment?**

Annex 3: Esquema de la classificació dels presos als camps de concentració nazis (en anglès).

	Political Enemies	Habitual Criminals	Emigrants (Foreign Forced Laborers)	Jehovah's Witnesses	Gay males	Asocials	Roma and Sinti
Basic colors							
Markings for Repeaters							
Inmates of Penal Battalions							
Markings for Jews							

Special Markings	 Male Race Defiler	 Female Race Defiler	 Escape Suspect	 Inmate Number	 Applicable marks were worn in descending order as follows: Inmate Number, Repeater Bar, Triangle or Star, Member of Penal Battalion, Escape Suspect
	 Pole: "P" on a red triangle	 Czech: "T" (the German word for Czech is <i>Tscheche</i>) on a red triangle	 Member of the Armed forces: Uninverted red triangle	 Special Inmate: Brown arm band	

Distintius dels presos dels camps de concentració nazis: Museu de l'Holocaust de Washington
(<https://www.forosegundaguerra.com/viewtopic.php?t=21199>)

Annex 4: Recull de cites de testimonis de dones catalanes que van sobreviure als camps de concentració.

“Tots els records em venen sense cronologia. Instantània, gris i negre, com aquell maleït camp. Allà no plorava per les mortes; les meves llàgrimes, d’amagades, corrien pel dolor de les vives.”

– Neus Català

“Es pot imaginar algú el que vam patir moralment? El grau d’angoixa que pot suportar un ésser humà?”

– Carmen Buatell

“Tot, tot organitzat per humiliar-nos, fer-nos comprendre que no érem més que un número que s’esborra quan es vol.”

– Lola Casadellà

“Però el que no podia empresonar eren els meus pensaments, la meva vida, la meva juventud, la meva família, els meus camarades, tota la nostra lluita! Els somnis de victòria! Seríem victoriosos encara que caiguéssim davant del piquet d’execució o a la tortura.”

– Carmen Buatell

“La vida en aquell antre de mort era estimada amb passió i l’ànsia immensa de llibertat ens mantenia dempeus.”

– Neus Català

“Per ser dones hem trobat resistència d’uns i altres. Per ser dones serem, sens dubte, les més contestades i, no obstant, tot, absolutament tot és veritat, als fets i a les gestes.”

– Neus Català

“Mira, veus les meves mans? Les meves ungles es desprenen. No puc gairebé caminar. Això és el que queda d’una dona que va patir per ser republicana espanyola.”

– Antònia Frexedes

“La nova generació té un treball difícil que realitzar: és el combat per la llibertat, i no dubtem que el guanyarà.”

–Lola Casadellà

Annex 5:

Sona la Sirena, són les tres. Obro els ulls i m'allunyo d'un altre somni en negre per xocar amb un malson que ja comença a ser familiar. Ho odio. Que se'm faci familiar. Odio conèixer els missatges d'aquest tros de paret, les marques d'ungles de tantes dones abans que jo, millor que les parets de la meva habitació. La trobo a faltar. Ja gairebé no puc saber si és real o no, de tantes vegades com l'he imaginat, sembla que faci segles que hi vaig ser per última vegada i no sé si hi podré tornar per molts segles més que passin. Segueixo aquesta massa espessa i decadent de peus que s'arrossequen rítmicament. A mesura que es va escolant per la porta, el ritme és silenciàt per la neu. A poc a poc la massa s'organitza. Si Déu ens estigués observant veuria un paper quadriculat, com els que utilitzava de petita per fer les tasques de cal·ligrafia; línies i línies fetes de punts. On veus persones? Però no ens observa, si ho fes no seríem aquí. Intentem mantenir-nos dempeus, ens arrelem amb totes les nostres forces a terra, intentant que ens doni vida, com a les plantes, o com a mínim que no ens la prenguin. Qui m'ho hauria dit. Que arribaria un dia a la meva vida on aquesta dependria d'arrelar-me a terra durant una hora a 22 graus sota zero. Aquí, totes endreçadetes, primes com fideus, dubto que sigui fàcil distingir si som dones o un canyissar. El vent intenta moure'ns, però la por ens té ben arrelades. Tot moviment, per imperceptible que sigui, serà respost amb un cop. El silenci és inquietant. Mira que m'agradava abans el silenci! Després d'un dia atrafegat ple de gent i soroll, arribar a l'habitació i gaudir del silenci era el meu moment preferit. Però aquest silenci és una tortura perquè és sorollós. És un soroll inimitable, un rumor persistent l'ofega; una barreja de queixes, xiuxiuejos, udols, laments, crits, espetecs, panteixos i lladrucs que acompanyen l'olor de carn cremada i podrit per aconseguir crear la perfecta atmosfera de terror. Torna a sonar la Sirena. Sirena. De petita m'explicaven contes de sirenes, tenien un cant tan melodiós i hipnòtic que els homes no es podien resistir a seguir-les, i elles els mataven. La Sirena que ens acompanya dia i nit no té un cant melodiós. Però sí que mata. Hem desfet la quadrícula, descansant de la primera tortura per arrossegar-nos cap a la següent. La Sirena ens tornarà a cantar quan vulgui que tornem.